

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Een voldoende bewijs van ware vaderlandsliefde': de creatie van literair erfgoed in Nederland, 1797-1845

Petiet, F.

Publication date
2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Petiet, F. (2011). *'Een voldoende bewijs van ware vaderlandsliefde': de creatie van literair erfgoed in Nederland, 1797-1845*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 2 Van de genootschapskring naar de openbare ruimte. De verspreiding van het literaire erfgoed

In hoofdstuk 1 is de achtergrond beschreven van de opkomende belangstelling voor het vaderlandse literaire erfgoed. Daaruit is naar voren gekomen dat de vroegere schrijvers een belangrijke rol kregen in het ‘restauratieproces’ van de natie, waarbij geprobeerd werd het overheersende gevoel van verval te vervangen door een gevoel van eigenwaarde. Bovendien kregen ze een rol in het opwekken van een vaderlandgevoel. In de periode van het Verenigd Koninkrijk werd hier een extra dimensie aan toegevoegd. Het ging niet langer uitsluitend om het opwekken van vaderlandse gevoelens, maar de literatuurgeschiedenis werd ingezet om de inwoners op te voeden tot vaderlandslievende, zedelijke en godsdienstige onderdanen; oftewel echte nationale burgers.

De belangrijke functie die het literaire verleden toebedeeld kreeg had gevolgen voor de reikwijdte. Waar in de achttiende eeuw de literatuurgeschiedenis vooral bestudeerd werd binnen de kringen van de genootschappen, zo werd het in de loop van de negentiende eeuw steeds meer noodzakelijk dat een breder publiek kennis kon nemen van de vroegere schrijvers. In de loop van de eerste helft van de negentiende eeuw werden dan ook allerlei pogingen ondernomen om alle inwoners van de natie, en niet uitsluitend een exclusieve groep van geleerden, in staat te stellen kennis te nemen van het literaire erfgoed. Uiteenlopende doelgroepen werden bediend. Zo verschenen er publicaties bestemd voor kinderen, vrouwen, militairen en minder bedeeden. Ook via de primaire literatuur kwam de lezer in aanraking met het literaire erfgoed. Auteur Adriaan Loosjes bijvoorbeeld voerde diverse zeventiende-eeuwse auteurs, onder wie Vondel, Hooft en Camphuysen, op als personage in zijn roman *Het leven van Maurits Lijnslager* uit 1808. Ook las de hoofdpersoon Maurits voor uit het werk van de zeventiende-eeuwse schrijver Cats. Er verschenen daarnaast ook toneelstukken over vaderlandse auteurs, zoals bijvoorbeeld over schrijver Focquenbroch en schrijfster Maria Tesselschade.¹⁴⁹

In dit hoofdstuk staat centraal hoe het literaire erfgoed in de eerste helft van de negentiende eeuw breder dan voorheen werd verspreid via genootschappen, tijdschriften en losse publicaties en wat dit betekende. Ik eindig het hoofdstuk met een paragraaf over buitenlandstalige werken over Nederlandse literatuur(geschiedenis) die in deze periode werden uitgebracht. Deze waren weliswaar niet gericht op een

¹⁴⁹ In 1810 verschijnt van de hand van ene K. het toneelstuk *Willem van Focquenbroch, of de Amsterdamsche rederijkers: blijspel met zang*. De auteur, K, is de drukker en uitgever Leendert Herdingh. Adriaan Beeloo publiceert in 1819 het blijspel *Maria Tesselschade Visscher, op het slot te Muiden*. Zie voor een overzicht: Jensen 2008.

Nederlands publiek, maar droegen blijkens de recensies wel bij aan het zelfvertrouwen: ook het buitenland ging de waarde van de Nederlandse literatuur inzien. De focus verschuift nu dus van de functie van het verleden naar de wegen die gebruikt werden om het erfgoed te verspreiden onder de burgerij, en van daaruit kijk ik dan weer naar de boodschap die daarin uitgedragen werd.

Genootschappen en het literaire verleden

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat ontevredenheid over de eigentijdse literatuur leidde tot de oprichting van letterkundige genootschappen. Via theorievorming, via confrontaties met het letterkundig verleden en via prijsvragen werd gestreefd naar verbetering van de letterkunde. Nu staan die literaire genootschappen niet alleen, maar maken deel uit van de zogenaamde sociabiliteit van de achttiende eeuw. Er werden in vooral de tweede helft van die eeuw in Nederland tal van genootschappen opgericht voor zowel liefhebbers (dilettantengenootschappen) als geleerden (geleerdengenootschappen). Genootschappelijkheid of sociabiliteit¹⁵⁰ was echter geen nieuw verschijnsel. Voorgangers van achttiende-eeuwse genootschappen waren onder meer de broederschappen, schutterijen, gilden en rederijerskamers uit de Renaissance.¹⁵¹ De achttiende-eeuwse genootschappen bewogen zich op verschillende terreinen en bestreken zowel de alfa-, bèta- als gammawetenschappen. De toenemende behoefte na 1750 om zich te willen verenigen kan worden verklaard vanuit een aantal verschuivingen op cultureel, politiek en sociaal-economisch terrein. Onder meer de groei van het lezerspubliek en de opkomende interesse in de natuurwetenschappen, vaderlandse letterkunde en geschiedenis zijn van invloed geweest op de opkomst van de achttiende-eeuwse genootschappelijkheid. Een andere belangrijke oorzaak moet volgens Kloek en Mijnhardt, de belangrijkste schrijvers over de achttiende-eeuwse sociabiliteit, worden gezocht in een groeiend gevoel van onbehagen over de culturele positie van de Republiek in Europa.¹⁵² Men ervoer een gevoel van achterstand gepaard gaande met een verlangen naar nationale herleving.¹⁵³

¹⁵⁰ Kloek & Mijnhardt verstaan onder genootschappelijkheid: de behoefte aan menselijk contact in groepsverband. Sociabiliteit definiëren ze als de behoefte én de vaardigheid om in gezelschap te verkeren, zie Kloek & Mijnhardt 2001, p. 103-104.

¹⁵¹ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 104.

¹⁵² Mijnhardt 1988, p. 79; Kloek & Mijnhardt 2001, p. 104-112.

¹⁵³ Mijnhardt 1988, p. 87.

Taal, literatuur en ook geschiedenis vormden het domein van de letterkundige genootschappen.¹⁵⁴ De belangstelling was volgens Kloek vooral wetenschappelijk van aard en historiserend van perspectief.¹⁵⁵ Dat historisch perspectief is dan nog heel pragmatisch. De genootschappers waren van mening dat kennis van historische bronnen noodzakelijk was voor de beoefening van de eigentijdse letterkunde. In een tijd waarin de vaderlandse taal nog niet was vastgelegd in *wetenschappelijke grammatica's* en woordenboeken, konden de normen voor zuiver taalgebruik uit de oude bronnen worden afgeleid.¹⁵⁶ De oude bronnen werden in de genootschappen niet enkel gebruikt om taalkundige redenen, maar dienden ook als inspiratie voor eigentijdse auteurs. Aan de hand van voorbeelden uit verleden konden schrijvers zich oefenen in het schrijven; dit was volgens De Vries een belangrijke leermethode.¹⁵⁷ Vooral Vondel werd in de tweede helft van de achttiende eeuw bewonderd en was hét voorbeeld voor de eigentijdse, jonge, dichters.¹⁵⁸

Het meest bekende letterkundig genootschap is de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, opgericht te Leiden in 1766 en tot op de dag van vandaag nog steeds actief. Dit genootschap had zich ten doel gesteld 'de uitbreiding der Nederlandsche Tael- Dicht- Oudheid- en Historiekunde'.¹⁵⁹ Hier kwamen historici, taalkundigen en letterkundigen samen, in een tijd dat er nog geen professionele vakbeoefening in die gebieden bestond.¹⁶⁰ Onder meer werd in de jaren zeventig het plan opgeworpen tot het samenstellen van een 'algemeen, omschryvend, woordenboek der Nederlandsche tale'.¹⁶¹ Helaas bleef het slechts bij een ontwerp.¹⁶² Hoe ambitieus de plannen van de Maatschappij ook waren, tot 1800 verschenen er slechts enkele bijdragen die betrekking hadden op bovengenoemde doelstelling.¹⁶³

Genootschappen speelden ook in de eerste decennia van de negentiende eeuw een belangrijke rol in het culturele leven van Nederland. In veel letterkundige genootschappen werd gediscussieerd over onder meer de aard en functie van literatuur.¹⁶⁴ Tot de belangrijkste genootschappen behoorden naast bovengenoemde

¹⁵⁴ Singeling 1991, p. 13.

¹⁵⁵ Kloek 1999, p. 248.

¹⁵⁶ Kloek 1999, p. 248-249.

¹⁵⁷ De Vries 2001, p. 131.

¹⁵⁸ De Vries 2001, p. 133-137.

¹⁵⁹ Zie voor meer informatie o.a. Singeling 1991, p. 54-71; Kossmann 1966.

¹⁶⁰ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 434.

¹⁶¹ Zie hierover Kossmann 1966, p. 144-149.

¹⁶² Later vatte Matthias de Vries het plan op voor het vervaardigen van een *Woordenboek der Nederlandsche Taal*; in 1882 verscheen daarvan het eerste deel.

¹⁶³ Kloek 1999, p. 249.

¹⁶⁴ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 104; Berg & Couttenier 2009, p. 45.

Maatschappij ook de *Bataafsche maatschappij van taal- en dichtkunde*. Deze was in 1800 ontstaan uit drie dicht- en letteroefenende genootschappen uit Leiden, Rotterdam en Leiden. Deze hadden besloten hun krachten te bundelen vanwege het afnemende aantal leden. Met een fusie hoopten deze genootschappen het hoofd boven water te kunnen houden. Het voornaamste doel van het genootschap was het bevorderen van de Nederlandse taal- en dichtkunde.¹⁶⁵ In 1806 werd de *Bataafsche maatschappij* omgedoopt tot *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*. In de loop van de negentiende eeuw fuseerden nog enkele lokale gezelschappen met de *Hollandsche maatschappij*, dat steeds meer een landelijke functie kreeg. Veel vooraanstaande geleerden en auteurs, onder wie Willem Bilderdijk, Johannes Kinker, Matthijs Siegenbeek, Jeronimo de Vries en Nicolaas van Kampen, waren lid van dit genootschap.¹⁶⁶ Mede hierdoor nam dit genootschap tot 1840 een centrale rol in het genootschapsleven in.¹⁶⁷

Tot de belangrijkste genootschapsactiviteiten behoorden het uitschrijven van prijsvragen en het houden van lezingen. Daarnaast gaven diverse genootschappen ook verhandelingen uit, waarin onder meer de antwoorden op de prijsvragen en diverse lezingen werden opgenomen. Ik wil ingaan op deze activiteiten voor zover ze betrekking hadden op het literaire erfgoed. Achtereenvolgens komen aan bod de in druk verschenen genootschapslezingen, de genootschapsverhandelingen en tot slot de prijsvragen.

Genootschapslezingen over het literaire erfgoed

Veel van de lezingen die in genootschappen werden voorgedragen zouden voor ons verloren zijn gegaan als ze niet ook in druk waren verschenen. Soms als losse uitgave, maar meestal in tijdschriften of in de verhandelingen van de genootschappen dan wel in het verzameld werk van de desbetreffende auteur. Aan de hand van de gedrukte lezingen probeer ik te reconstrueren wat in het algemeen de tendens van de orale overdracht was met betrekking tot het literaire verleden. Uit de lezingen die in de eerste helft van de negentiende eeuw in druk verschenen kan worden geconcludeerd

¹⁶⁵ Zie de voorrede in de *Werken*, 1804.

¹⁶⁶ Van den Berg 1984, p. 158; Van den Berg & Couttenier, p. 29-31.

¹⁶⁷ Van den Berg, 1984 p. 158.

dat de focus hoofdzakelijk lag op de Gouden Eeuw.¹⁶⁸ In hoofdstuk 1 is beschreven hoe de opkomende belangstelling voor de vroegere schrijvers samenhang met het hersteldenken. Men had behoefte aan vaderlandse helden, aan een groots verleden, aan inspirerende voorbeelden. De zeventiende-eeuwse auteurs leken hiervoor bij uitstek geschikt. Over de periode voor en na de Gouden Eeuw werden aanzienlijk minder redevoeringen gehouden. Enkele voorbeelden zijn de redevoering van Johan Melchior Kemper over de achttiende-eeuwse dichter en staatsman Onno Zwier van Haren,¹⁶⁹ en Jonckbloets lezing over de middeleeuwse ‘De burchgravinne van Vergi’, voorgedragen in het Haagse genootschap *Oefening kweekt kennis*.¹⁷⁰

Met betrekking tot de zeventiende eeuw gaf men redevoeringen over onder andere Vondel, Hooft, Huygens, Luyken, Cats, Camphuysen en de dochters van Roemer Visscher Anna en Maria Tesselschade.¹⁷¹ Vooral Vondel was een geliefd onderwerp bij het gehoor van de genootschappen. Hij werd door velen beschouwd als de belangrijkste dichter van het vaderland.¹⁷² Onder andere Matthijs Siegenbeek stak in zijn redevoering over Vondel uit 1807 de loftrumpet over hem.¹⁷³ Vondel behoorde volgens hem tot een groep van ‘uitmuntende stervelingen’ waarop het vaderland zich kon verheffen. Hij was volgens hem de ‘grondlegger van Neêrlands zangberg’.¹⁷⁴ In een uitgebreide schets van zijn leven, waarin hij onder meer inging op zijn geboorte te Keulen en zijn verhuizing op vroege leeftijd naar Amsterdam, gaf Siegenbeek te kennen dat hij Vondel vooral als Amsterdammer zag.¹⁷⁵ Siegenbeek meende wel dat het Vondel ontbeerde aan een beschaafde opvoeding. Hij was verstoken van geleerde talen, waardoor het hem ontbrak aan goede voorbeelden die zijn dichterlijk vermogen

¹⁶⁸ Ik heb dit gebaseerd op de lezingen die los verschenen danwel in tijdschriften. Het betreft de volgende tijdschriften: *Algemeen letterlievend maandschrift*; *Algemeene konst- en letterbode*; *Apollineum*; *Boekzaal der geleerde wereld*; *Euterpe*; *Mnemosyne*; *Museum, of verzameling van stukken ter bevordering van fraaije kunsten en wetenschappen*; *Nieuw algemeen magazyn, van wetenschap, kunst en smaak*; *Nieuwe vaderlandsche bibliotheek van wetenschap, kunst en smaak*; *De recensent ook der Recensenten*; *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde*; *Vaderlandsch magazijn, van wetenschap, kunst en smaak*; *Vaderlandsche letteroefeningen*. Het merendeel van deze tijdschriften heb ik in z'n geheel ingezien, enkele tijdschriften zijn grotendeels bekeken.

¹⁶⁹ Zie Kemper 1825. De lezing is eerder voorgedragen in de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen.

¹⁷⁰ Jonckbloet 1842.

¹⁷¹ Voorbeelden zijn: Over Hooft zie Scheltema 1807. Over Huygens zie Koopmans 1809. Over Camphuysen zie Koopmans 1804. Over Jan Luyken zie Mabé 1829. Over Anna en Maria Tesselschade zie Scheltema 1808 en Ricken 1838. Over Cats zie Kops 1818 en Spies 1840.

¹⁷² Dit blijkt ook uit de diverse literatuurgeschiedenissen, zie hiervoor hoofdstuk 3.

¹⁷³ Siegenbeek 1807.

¹⁷⁴ Ibidem, p. 40.

¹⁷⁵ Ibidem, p. 42.

verder zouden hebben kunnen ontwikkelen. Volgens Siegenbeek voelde Vondel dit zelf als een gemis. Hij besloot uiteindelijk zich te gaan toeleggen op de beoefening van het Latijn. Zijn arbeid werd beloond, want zijn poëzie werd steeds volmaakter, aldus de hoogleraar.

Vondel leidde volgens hem geen gemakkelijk leven. Hij had zich openlijk uitgelaten tegen de onthoofding van Van Oldenbarnevelt, waardoor hij veel haat over zich heen had geroepen en ternauwernood aan vervolging was ontsnapt. Hij verloor zijn vrouw die vroegtijdig stierf. Zijn zoon 'folterde' hem met zijn geldverkwistende en zedeloze gedrag, waardoor hij aan het einde van zijn leven bijna aan de bedelstaf raakte. Desondanks wist hij zich als dichter te blijven ontwikkelen en steeg hij volgens Siegenbeek tot ongekende hoogte. Zijn 'onnavolgbaar kunstvermogen' werd gekenmerkt door zijn 'stoutheid' en 'oorspronkelijkheid van vernuft', 'levendigheid en sterkte van gevoel' en verbeeldingskracht.¹⁷⁶ Hij eindigde zijn lezing met enkele bewonderende woorden gericht aan Vondel zelf:

Wij althans, o onsterfelijke Landgenoot, wier zielen van de bewondering uwer voortreffelijkheid geheel doordrongen zijn, wij doen aan uwe verdiensten erkentelijk hulde, en plaatsen u, met volle overtuiging, aan het hoofd der dichteren, op wier kunstgewrochten ons Vaderland roem mag dragen, en die allen, even als de maan van het licht der zonne haren glans ontleenende, een groot deel van den luister, waarmede zij schitteren, aan u verschuldigd zij. En zo Gij in zaliger gewesten opgenomen, van het aardsche nog eenige bewustheid draagt, neem dan met welgevallen het geringe offer van eerbied en erkentelijkheid aan, uwer nagedachtenis toegebracht; een offer, 't welk wel aan uwe grootheid in geen deele evenaart, maar 't welk u nochtans wordt opgedragen door eenen, die uwe verdiensten met de vurigste hoogachting huldigt, en die zich over niets hartelijker verblijden zou, dan wanneer hij uwe nagedachtenis door bekwaamere mannen waardiglijk vereerd, ja door het gansche dankbare Nederland eene onvergankelijke eerezuil ter harer vereeuwiging zag opgericht.¹⁷⁷

Na Siegenbeek zagen nog meer redevoeringen het licht. Vooral in de periode van het Verenigd Koninkrijk werden er in de genootschappen geregeld lezingen over Vondel gehouden. In 1827 publiceerde advocaat Jacobus Hendrik van der Schaaff *Verhandeling over het leven en de verdiensten van Joost van den Vondel, als dichter*

¹⁷⁶ Ibidem, p. 58.

¹⁷⁷ Ibidem, p. 100-101.

beschouwd, een lezing die hij eerder had voorgedragen in het Zutphense departement van 't Nut. Van der Schaaff begon de lezing met een biografische beschrijving, waarin grotendeels hetzelfde viel te lezen als bij Siegenbeek. Ook Van der Schaaff wees op de moeilijke privé-omstandigheden waar Vondel tijdens zijn leven mee worstelde. Daarnaast besteedde hij aandacht aan de letterkundige vorming van Vondel. In navolging van Siegenbeek wees ook hij op het feit dat Vondel pas laat in aanraking kwam met de klassieke letteren. Daarnaast zag Van der Schaaff een belangrijke rol weggelegd voor andere beroemde mannen, onder wie Hooft, Coornhert en Huygens. Evenals de klassieken hadden zij invloed gehad op Vondels dichterlijke vorming. Siegenbeek had hier nagenoeg geen aandacht aan besteed. Vondel verdiende ook volgens Van der Schaaff de eerste plaats in de rangorde van vaderlandse dichters. Een andere lezing over Vondel die ik wil noemen is de *Redevoering over J. van den Vondel, als schrijver in onrecht* van advocaat, notaris en Eerste Kamerlid¹⁷⁸ Maurits Cornelis van Hall uit 1829, eerder door hem voorgedragen in *Felix Meritis* en de *Maatschappij tot nut van 't algemeen*. Van Hall omschreef Vondel als de 'grondlegger van onzen Nederlandschen zangberg', een 'mede-opbouwer van onze taal'.¹⁷⁹ Net als Siegenbeek en Van der Schaaff benadrukte ook Van Hall de ongeletterde opvoeding van Vondel. Hem ontbraken de voorrechten die schrijvers als Hooft ten deel waren gevallen. Des te meer bewondering verdiende Vondel daarom. Van Hall besteedde vooral aandacht aan het proza van Vondel. Hij achtte Vondel een betere prozaschrijver dan Hooft. Dit was volgens hem juist te danken aan het feit dat Vondel pas op latere leeftijd zich had geoeft in de klassieke letteren. Hierdoor schreef hij vrijer en minder gedwongen proza dan Hooft.

Vondel werd in diverse lezingen op een voetstuk geplaatst en neergezet als een grootse vaderlander. Dit voorrecht was geenszins voorbehouden aan Vondel. Die eer viel aan meer schrijvers te beurt. Herhaaldelijk werden schrijvers in redevoeringen als het ware tentoongesteld als ultieme vaderlanders, als navolgenswaardige voorbeelden. In hoofdstuk 1 is al gewezen op de redevoering die Scheltema hield begin negentiende eeuw over Hooft, waarin hij de drossaard idealiseerde als de perfecte vaderlander. Een jaar later, in 1808, volgde van zijn hand een lezing over de dochters van Roemer Visscher, Anna en Maria Tesselschade. Deze zeventiende-eeuwse dichters werden eveneens door Scheltema vereerd en neergezet als voorbeeldige vaderlandse vrouwen.¹⁸⁰ Ook Constantijn Huygens werd in diverse lezingen gelauwerd. Petrus Hofman Peerlkamp, hoogleraar oude letterkunde en algemene geschiedenis te Leiden,

¹⁷⁸ Zie voor biografische informatie over Van Hall: anon. 1859.

¹⁷⁹ Van Hall 1829, p. 4.

¹⁸⁰ Zie hierover meer in hoofdstuk 4.

gaf een uitvoerige beschrijving van het leven van Huygens, waarin hij inging op zijn opvoeding, zijn studie, zijn huwelijkse leven, zijn vriendschappen met buitenlandse geleerden en zijn werkende leven, onder meer als geheimschrijver van prins Frederik Hendrik. Hij bewonderde de geleerdheid van Huygens, zijn oprechtheid en standvastigheid. Op zijn schrijverschap ging Hofman Peerlkamp in het geheel niet in.

Vadertje Cats werd eveneens in verscheidene redevoeringen gehuldigd. Predikant Jan Kops bijvoorbeeld hield in 1817 een lezing over Cats onder de veelzeggende titel *Redevoering over Jacob Cats, als verlichter des volks en bevorderaar van het nut van 't algemeen*.¹⁸¹ Cats was volgens hem de perfecte vertegenwoordiger van de *Maatschappij tot nut van 't algemeen* avant la lettre. Hij wist als geen ander via zijn geschriften invloed uit te oefenen op de zedelijke beschaving van de natie.

Van zulk een' algemeen invloed van eenen Zededichter zullen wij, misschien bij geene natie, een tweede voorbeeld kunnen vinden. Niemand heeft de kunst, om op de zeden des volks te werken, in eene zoo hooge mate als Hij, bezeten.¹⁸²

Cats werd vooral gekenschetst als zedenmeester, als iemand die alle lagen van de bevolking wist te bereiken, en veel minder als voortreffelijk literator. Zie hierover meer in hoofdstuk 4.

Het literaire verleden in genootschapsverhandelingen

In de verhandelingen of jaarboeken van de genootschappen verschenen naast lezingen ook studies die niet eerder als lezing in de openbaarheid waren gebracht. Niet alle genootschappen publiceerden overigens verhandelingen. Het departement Letterkunde van het Amsterdamse genootschap *Felix Meritis* bijvoorbeeld gaf geen genootschapsbundel uit.¹⁸³ Enkele grote genootschappen die wel een genootschapsreeks uitgaven waren de *Bataafsche maatschappij van taal- en*

¹⁸¹ Deze redevoering is voorgedragen in 1817 in het Utrechtse departement van de *Maatschappij tot nut van 't algemeen*. Zie Kops 1818.

¹⁸² Ibidem, p. 71.

¹⁸³ Vanaf 1788 publiceerde het tijdschrift *Algemeen magazijn van wetenschap, konst en smaak* wel met enige regelmaat verhandelingen van de leden van het genootschap. Zie: De Vries 1991. Ook in tijdschriften, waaronder de *Vaderlandsche letteroefeningen*, zijn herhaaldelijk bijdragen te vinden die eerder in *Felix Meritis* zijn voorgedragen.

dichtkunde, later overgegaan in de *Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen*, de *Tweede Klasse* van het Koninklijk Instituut,¹⁸⁴ *Teyler's tweede genootschap*, en de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*.¹⁸⁵

Als casus heb ik gekozen voor de reeksen van de *Bataafsche/Hollandsche maatschappij* en de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, allebei genootschappen die relatief veel aandacht besteedden aan de vaderlandse taal- en letterkunde. Ik wil laten zien hoe in deze reeksen het literaire verleden functioneerde, aan de hand van verhandelingen die niet eerder voorgelezen zijn, aangevuld met de stukken die eerst als lezing naar buiten waren gekomen.

Allereerst de reeks van de *Bataafsche/Hollandsche maatschappij*. In de eerste helft van de negentiende eeuw verschenen in totaal achttien delen. De bijdragen, drieënzeventig in totaal, hebben betrekking op de welsprekendheid, Nederlandse taal, literatuur uit heden en verleden (niet uitsluitend de Nederlands taal), geschiedenis, godsdienst, kunsten en wetenschappen. Het aantal bijdragen over vaderlandse literatuur is klein.¹⁸⁶ De meest belangrijke en invloedrijke bijdrage met betrekking tot de vaderlandse literatuurgeschiedenis is de verhandeling van Jeronimo de Vries, die in twee delen in 1808 en 1809 werd gepubliceerd. De Vries schreef een geschiedenis over de vaderlandse poëzie naar aanleiding van een uitgeschreven prijsvraag van het genootschap. In hoofdstuk 1 is deze prijsvraag al kort aan bod gekomen en in hoofdstuk 3 wordt de inhoud hiervan beschreven. Ik wil deze hier dan ook verder laten rusten.

Binnen de *Bataafsche/Hollandsche maatschappij* lag de focus vooral op de Gouden Eeuw. Er verschenen verhandelingen en gedichten over onder meer Vondel, Rembrandt, Johan de Witt en Hugo de Groot. Enkele voorbeelden zijn de 'Lierzang op Joost van Vondel' van Siegenbeek, eerder voorgedragen in het genootschap,¹⁸⁷ en de al eerder genoemde verhandeling over de dichterlijke verdiensten van Vondel uit 1807. Hierin verschilde dit genootschap van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. Het aantal bijdragen over het literaire erfgoed dat in de verhandelingen van dit genootschap werd geplaatst is groter dan dat van de *Bataafsche/Hollandsche*

¹⁸⁴ *Verhandelingen der Tweede Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten*. Deze reeks verschijnt vanaf 1818.

¹⁸⁵ Vanaf 1772 worden de verhandelingen gepubliceerd onder de titel *Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. In 1806 wordt de reeks omgedoopt tot *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden* en vanaf 1824 luidt de titel *Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leyden*.

¹⁸⁶ Zie voor een overzicht van de inhoud van de verschillende delen de 'Opgave van de werken der Bataafsche en Hollandsche Maatschappij', in: *Het vijftigjarig bestaan der Hollandsche maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* (1851), p. 66-75.

¹⁸⁷ Siegenbeek 1804.

maatschappij. Daarnaast lag de concentratie binnen dit genootschap opvallend genoeg hoofdzakelijk op de Middelnederlandse letterkunde. In totaal werden in de eerste helft van de negentiende eeuw zesenzestig inhoudelijke¹⁸⁸ bijdragen gepubliceerd in de diverse delen. Maar liefst vijftientig daarvan hadden betrekking op het literaire erfgoed. Slechts één bijdrage had betrekking op de zeventiende eeuw. Van de taalkundige Nicolaas Hinlopen verscheen postuum zijn ‘Verhandeling over het duistere in de werken van C. Huygens, voor zoverre het de taal betreft’ in 1814 in de *Werken*.¹⁸⁹ In deze bijdrage ging Hinlopen in op het taalgebruik van Huygens.

De andere bijdragen hadden betrekking op de Middeleeuwen. Het betrof vaak publicaties van middeleeuwse gedichten en werken, zoals fragmenten uit het werk van Jacob van Maerlant. De *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* beschikte over een uitgebreide bibliotheek van oude letterkunde, onder meer door legaten en aankopen. Onder andere Zacharias Hendrik Alewijn, mede-oprichter van de *Maatschappij*, liet na zijn overlijden in 1788 zijn verzameling van oude werken, met daarin onder meer een verzamelhandschrift met *Ferguut* en *Floris ende Blancefloer*, na aan het genootschap.¹⁹⁰ De bibliotheek was meer dan alleen maar depot. De leden van de *Maatschappij* vonden dat de werken niet slechts verzameld moesten worden, maar ook gebruikt dienden te worden. Jan Rock schrijft in zijn proefschrift dat de bibliotheek tevens fungeerde als ‘een centrale werkplaats waar binnen de *Maatschappij* de genootschappelijke geleerdheid bedreven kon worden.’¹⁹¹

Onder meer in de verhandelingen van het genootschap werden de oude bronnen in druk uitgebracht. Vooral in de jaren dertig en veertig werden veel middeleeuwse fragmenten en teksten opgenomen in de reeks. De verhandelingen van *Maatschappij* stonden deels in het teken van bronnenontsluiting. Het genootschap achtte het noodzakelijk dat de oude bronnen in de openbaarheid werden gebracht. Vele van de middeleeuwse handschriften bevonden zich achter gesloten deuren en bleven voor de geleerden verborgen. Door ze in de *Werken* te publiceren konden ze gebruikt worden voor verdere studie. Het was daarom ook noodzakelijk dat de overzetting zo getrouw mogelijk gebeurde.¹⁹² Enkele voorbeelden van dergelijke overzettingen zijn ‘Fragment uit het verloren geraakte gedeelte der IV Partie van Jacob van Maerlant’s Spiegel Historiae’ bezorgd door Hoffmann von Fallersleben (1825); ‘De nederlaag van Frans van Brederode, of de laatste onderneming der

¹⁸⁸ Gepubliceerde namenlijsten en de wetten van de *Maatschappij* zijn niet meegeteld.

¹⁸⁹ Hinlopen 184. Het betreft een verhandeling uit 1790. Hinlopen was een leerling van de achttiende-eeuwse taalkundige Balthazar Huydecoper.

¹⁹⁰ Zie voor meer informatie over deze bibliotheek: Rock 2010, p. 273-277.

¹⁹¹ Rock 2010, p. 276.

¹⁹² *Nieuwe werken*, 1838, dl. 4, p. 37-38.

Hoekschen; door eenen Hollandschen dichter in het laatste gedeelte der vijftiende eeuw bezongen. Uitgegeven naar het oorspronkelijk handschrift' (1825); 'Twee fragmenten van twee verlorene handschriften van Jacob van Maerlant' meegedeeld door G.J. Meijer (1838) en 'De heimelijkheid der heimelijkheden. Dichtwerk toegekend aan Jacob van Maerlant; met eene inleiding en aantekeningen' van Johannes Clarisse (1838).

Prijsvragen over het literaire verleden

Veel genootschappen schreven prijsvragen uit. Met het uitschrijven van prijsvragen wilden de genootschappen een nuttige bijdrage leveren aan het vaderland.¹⁹³ Via deze weg werd getracht oplossingen en antwoorden te vinden voor actuele problemen en vraagstukken.¹⁹⁴ De prijsvragen werden bedacht door de leden en soms ook de directie of het bestuur van het genootschap. Uit deze conceptprijsvragen kozen de leden één of meerdere vragen, die vervolgens werden uitgeschreven.¹⁹⁵ Het insturen van antwoorden gebeurde meestal anoniem. De opsteller van het antwoord werd gevraagd in een gesloten envelop z'n naam te vermelden op een stuk papier. Van niet-beloonde antwoorden werd de envelop verbrand, zodat onbekend zou blijven wie het antwoord had ingestuurd.¹⁹⁶ Bij bekroonde antwoorden werd de envelop wel opengemaakt. De winnaar won meestal een erepenning en/of geldbedrag.

De prijsvragen werden niet alleen aan de eigen leden van het genootschap bekend gemaakt. Aankondigingen van prijsvragen werden landelijk verspreid via kranten en tijdschriften. Op deze manier kon ook het prestige van een genootschap stijgen.¹⁹⁷ Bijvoorbeeld het tijdschrift *Algemeene konst- en letterbode* (opgericht in 1788) deed met regelmaat verslag van uitgeschreven prijsvragen. Vaak konden zowel leden als niet-leden reageren op de prijsvragen.

Ook het buitenland werd op de hoogte gesteld van de prijsvragen. Leden van het genootschap schakelden soms hun kennissen en vrienden uit andere landen in om

¹⁹³ Trimpe Burger-Mekking 2002, p. 71.

¹⁹⁴ Trimpe Burger-Mekking 2002, p. 72.

¹⁹⁵ Bijvoorbeeld in de jaarboeken van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* is terug te vinden welke prijsvragen waren voorgesteld door het genootschap. Vervolgens werden de prijsvragen voorgelegd aan enkele leden die hun stem mochten uitbrengen. De prijsvraag/prijsvragen met de meeste stemmen werd/werden vervolgens uitgeschreven.

¹⁹⁶ Trimpe Burger-Mekking 2002, p. 73.

¹⁹⁷ Zie Mijnhardt 1988, p. 179. Mijnhardt schrijft dat het *Zeeuws Genootschap* o.a. in het uitschrijven van prijsvragen een geschikt middel zag om de prestige van het genootschap te vergroten, p. 179.

de uitgeschreven prijsvragen ook daar bekend te maken.¹⁹⁸ Het was soms mogelijk om de antwoorden te geven in een andere taal dan het Nederlands, dit stond dan ook vermeld bij de prijsvraag. Met enige regelmaat waren het buitenlandse antwoorden die werden bekroond.¹⁹⁹

Aan de hand van de uitgeschreven prijsvragen kan veel worden gezegd over de interesses van het genootschap. Zoals Van den Berg schreef in zijn artikel over literaire genootschappen zou alleen al het inventariseren van de prijsvragen van de diverse genootschappen interessante gegevens kunnen opleveren over de aandachtsgebieden en probleemvelden.²⁰⁰ Ook de discussie over welke prijsvragen zouden moeten worden uitgeschreven is volgens hem de moeite van het bestuderen waard. Zoals we in hoofdstuk 1 zagen, hebben diverse prijsvragen geleid tot belangrijke literair-historische verhandelingen. Onder meer de eerste literatuurgeschiedenis heeft haar ontstaan te danken aan een prijsvraag. Ik wil in deze paragraaf nog enkele andere voorbeelden geven van prijsvragen. Achtereenvolgens ga ik in op *Teylers tweede genootschap*, de *Tweede Klasse*²⁰¹ en de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*.

Teylers tweede genootschap schreef tussen 1779 en 1866 op het gebied van de dichtkunde achttien prijsvragen uit, twaalf werden beantwoord, acht werden bekroond.²⁰² Slechts één prijsvraag had betrekking op vaderlandse literaire erfgoed. In 1838 werd gevraagd ‘Eene aesthetisch-critisch vergelijkende beschouwing van Shakespeare en Vondel als Treurspeldichters, zoo ten aanzien van oorspronkelijkheid, als van gepaste navolging der oude Tragici’ te schrijven. In 1841 won de doopsgezinde predikant Klaas Sybrandi de gouden erepenning van het genootschap.

¹⁹⁸ De Bruijn 1977. In de inleiding schrijft De Bruijn dat de prijsvragen vanaf het begin een internationaal karakter hadden. Sommige prijsvragen werden in de buitenlandse pers opgenomen.

¹⁹⁹ De Bruijn noemt enkele voorbeelden in de inleiding van *Inventaris van de prijsvragen uitgeschreven door de Hollandsche maatschappij der wetenschappen 1753-1917*.

²⁰⁰ Van den Berg 1986, p. 28.

²⁰¹ Onder het bewind van koning Lodewijk Napoleon, die in 1806 door zijn broer Napoleon aangesteld wordt als koning van het Koninkrijk Holland, wordt in 1808 het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, de huidige KNAW, opgericht. Het instituut is ingedeeld in vier ‘Klassen’. De Eerste Klasse is voor de wis- en natuurkunde, de Tweede Klasse is gericht op de Nederlandse letterkunde en geschiedenis, de Derde Klasse voor oude en oosterse talen en algemene geschiedenis en de Vierde Klasse betreft de schone kunsten. De Tweede Klasse bestaat uit twee afdelingen. Eén afdeling voor de Nederlandse taal, welsprekendheid en dichtkunde en een andere afdeling voor de vaderlandse geschiedenis en oudheden. Zie voor achtergrondinformatie over het ontstaan van het Koninklijk Instituut: Van Berkel 2008.

²⁰² Zie voor een overzicht van de prijsvragen: Weringh 1992, p. 12.

Zijn antwoord werd in hetzelfde jaar gepubliceerd in de verhandelingen. Sybrandi schreef een uitvoerige beschouwing, waarin hij zijn opvattingen over het dichterschap uiteenzette. Zijn uiteindelijke conclusie was dat Vondel een betere dichter was dan Shakespeare.²⁰³ Diverse prijsvragen van *Teylers tweede genootschap* waren gericht op het praktisch nut van de literatuur op de maatschappij. Begin negentiende eeuw schreef het genootschap een prijsvraag uit waarin werd gevraagd om ‘Een geschiedkundig onderzoek en beknopte, maar grondige opgave van de lotgevallen der dichtkunst, zoo onder de meestbekende oude als hedendaagsche volkeren, sedert den tyd, dat zy verdienden onder de beschaafde volkeren gerangschikt te worden’. De prijsvraag werd gewonnen door Nicolaas van Kampen. In 1807 verscheen zijn antwoord in de *Verhandelingen uitgegeeven door Teyler's tweede genootschap*. Zijn verhandeling is vooral interessant omdat hij een korte geschiedenis opnam over Nederlandse dichtkunst. In ruim 50 pagina's beschreef hij de ontwikkeling van de vaderlandse poëzie vanaf de Middeleeuwen tot aan de eigen tijd.²⁰⁴ Deze schets kan worden gezien als een beknopte versie van zijn driedelige *Beknopte geschiedenis* die hij in de jaren twintig zou publiceren. Niet alleen gaf hij een beschrijving van de diverse dichters die in het verleden actief waren, maar ook besteedde hij aandacht aan de context waarin deze was ontstaan. Hij schetste een beeld van de vaderlandse literatuur in periodes van opkomst, bloei en verval.

De Middeleeuwen beschouwde hij als een periode van verval. De oude kronieken, ‘Hoe nuttig ook voor de oude taal van ons Land, hoe onöntbeerlyk voor den Geschiedschryver’,²⁰⁵ hadden geen enkele dichterlijke waarde. Verbetering zag hij in de zestiende eeuw. Onder meer de opkomende Hervorming had volgens hem een heilzame werking op de poëzie. Het was in die tijd dat de vaderlandsliefde ontstak en de geest van verlangen naar vrijheid ontwaakte. De taal werd gezuiverd, de smaak verbeterd. Hier werd de literaire bloei die zou volgen in de zeventiende eeuw voorbereid. Van Kampen gaf een vrij uitvoerige beschrijving van de zeventiende-eeuwse dichtkunst. Hij prees de verdiensten van onder meer Vondel, Hooft, Cats, Huygens, De Decker en Camphuysen. Aan het einde van deze eeuw signaleerde Van Kampen een achteruitgang van de natie. Door de ‘vreeselyken inval der Franschen’ in 1672 nam de welvaart langzamerhand af. De Franse literatuur werd steeds vaker tot voorbeeld genomen, de taal werd weliswaar zuiverder en netter, maar de ‘scheppende, albezielende geest’ was verdwenen. De dichtkunst verwelkte. Verbetering zag Van Kampen in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Als voorbeelden van goede

²⁰³ Weringh 1992, p. 12.

²⁰⁴ Deze is te vinden op p. 366-420.

²⁰⁵ Van Kampen 1807, p. 366.

dichters en dichtersessen uit deze periode noemde hij onder meer Bilderdijk, Loots, Helmers, Bellamy, Feith, Van Merken, De Lannoy en Wolff.

Van Kampens *Lotgevallen* verscheen eerder dan de geschiedenis van De Vries. De Vries heeft echter geen gebruik kunnen maken van zijn werk, want zijn verhandeling was al ingeleverd op het moment dat Van Kampens verhandeling nog niet was gepubliceerd. Opvallend is wel dat het beeld dat Van Kampen schetste van de vaderlandse poëzie in grote lijnen overeenkomt met de literatuurgeschiedenissen die daarna verschenen.²⁰⁶ Veel invloed heeft de *Lotgevallen* waarschijnlijk niet gehad op de literatuurgeschiedschrijving. Na De Vries was Van Kampen de eerstvolgende die een geschiedenis over de letterkunde uitbracht. Het is vooral dat standaardwerk waar door anderen naar werd verwezen.

In 1820 schreef de *Tweede Klasse* van het Koninklijk Instituut een literair-historische prijsvraag uit ontworpen door Jeronimo de Vries. De vraag luidde ‘Welken invloed heeft vreemde letterkunde, inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche taal- en letterkunde, sinds het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen?’ Dichter en graanhandelaar Willem de Clercq (1795-1844) leverde zijn antwoord eind 1821 in en won de gouden erepenning in 1822. Na enige aanpassingen verscheen zijn antwoord in 1824, spoedig gevolgd door een tweede druk in 1826.

In zijn verhandeling beschreef De Clercq de invloeden op de Nederlandse literatuur. In de inleiding zette hij het doel van zijn werk uiteen. Hij wees op de werken van De Vries, Scheltema, Siegenbeek, Lulofs, Van Kampen, Van Wijn en Ypey op het gebied van de Nederlandse taal en letterkunde. Hun werk was weliswaar belangrijk volgens De Clercq, maar zij schreven uitsluitend over de eigen literatuur en niet over de wederkerige invloed van de literatuur van omliggende landen. Volgens hem zou juist hierdoor het typerende van de eigen letterkunde beter tot uitdrukking kunnen komen. Bovendien zou het de status van de oudere letterkunde verhogen.

Beantwoording van de vraag vereiste veel kennis van zowel de eigen letteren als die van andere landen. De Clercq had geen wetenschappelijke vorming genoten. Wel had De Clercq zich in de loop van de negentiende eeuw diverse talen eigen gemaakt, waaronder het Frans, Duits, Italiaans, Spaans, Portugees en enkele Scandinavische talen. Zijn belangstelling voor literatuur en kunst had De Clercq te danken aan zijn familiekring, die regelmatig contact had met diverse geleerden en dichters. De Clercq kon voor zijn verhandeling gebruik maken van het werk van

²⁰⁶ Zie hierover meer in hoofdstuk 3.

onder meer De Vries, Van Kampen, Van Wijn, Siegenbeek en Scheltema. Daarnaast beschikte hij over diverse buitenlandse literatuurgeschiedenissen.²⁰⁷

Hij begon zijn verhandeling met een ‘Overzicht van de geschiedenis der letterkunde en beschouwing van het eigenaardige, hetwelk de Nederlandsche onderscheid’. De Clercq concentreerde zich hoofdzakelijk op de dichtkunst, omdat volgens hem vooral in de poëzie het volkskarakter tot uitdrukking kwam. Daarna stapte hij over op het eigenlijke onderwerp. Hij deelde de Nederlandse letterkunde in zes tijdvakken in. Per tijdperk schetste hij de ontwikkeling en geschiedenis van de eigen letterkunde, om vervolgens een vergelijking met het buitenland te maken en te constateren in hoeverre er sprake was van beïnvloeding. Het vernieuwende van zijn werk ligt hem vooral in het laatste; de beschrijving van de wederkerige invloeden van de diverse literaturen. Margaretha Schenkeveld schrijft in haar proefschrift *Willem de Clercq en de literatuur* (1962) dat de verhandeling van De Clercq aan het begin van de geschiedenis van het Europese comparatisme staat.²⁰⁸ Hij was op dat moment één van de eersten die de invloeden onderzocht van de verschillende literaturen en de literaturen met elkaar vergeleek. De waarde van dit werk moet dan ook vooral in die hoek worden gezocht.

Tot slot wil ik nog stilstaan bij de prijsvragen van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* in de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze zijn terug te vinden in de diverse jaarboeken van dit genootschap. Ieder jaar schreef het genootschap prijsvragen uit op een bepaald gebied. Het ene jaar was dat bijvoorbeeld de taalkunde, het andere jaar geschied- of dichtkunde of welsprekendheid. Diverse prijsvragen hebben betrekking op de oude vaderlandse schrijvers; meermalen op Hooft. In 1807 werd gevraagd om ‘eene oordeelkundige, en ten nutte van jeugdige beoefenaars der welsprekendheid ingerigte, aanwijzing van de deugden en gebreken van de stijl van Hooft’. Deze vraag werd in 1810 opnieuw uitgeschreven en 1819 nogmaals. De prijsvraag is onbeantwoord gebleven.²⁰⁹

Diverse prijsvragen van de *Maatschappij* hadden betrekking op het verband en/of invloed tussen de Nederlandse literatuur en de buitenlandse literatuur. In 1826 werd de volgende vraag uitgeschreven ‘Welke is het oorspronkelijke karakter der

²⁰⁷ Zie voor informatie over de bronnen die De Clercq heeft geraadpleegd: Schenkeveld 1962, p. 77-81. De biografische informatie over De Clercq is eveneens ontleend aan het proefschrift van Schenkeveld.

²⁰⁸ Schenkeveld 1962, p. 75. In haar proefschrift besteedt Schenkeveld een apart hoofdstuk over de verhandeling van De Clercq, zie hoofdstuk 3 ‘De bekroonde verhandeling’, p. 75-122.

²⁰⁹ Jacobus Scheltema heeft wel gewerkt aan een verhandeling over de deugden en gebreken in den den stijl van Pieter Corneliszoon Hooft, maar heeft deze nooit voltooid. Zie Scheltema 1849, p. 95.

Nederlandsche Poëzij, waardoor zij zich van alle buitenlandsche Poëzij onderscheidt? In welke stukken erkent men dat het best? Wat kan en moet de Dichter in acht nemen, om dat eigenaardige nog sterker te doen uitsteken, en haar, bij de tegenwoordige zucht tot overzetting van Dichtwerken in vreemde talen, eene aanzienlijke plaats te zien toewijzen in de Europesche Letterkunde?’ Ook deze vraag bleef onbekroond. In 1830 werd voorgesteld de vraag opnieuw uit te schrijven, maar hier kwamen niet genoeg stemmen voor binnen.

Enkele jaren later, in 1839, schreef de *Maatschappij* de volgende prijsvraag uit ‘Welke voor- of nadeeligen invloed heeft de beoefening van vreemde, zoo oudere als nieuwere Letterkunde, op de vorming van den Nederlandschen prozastijl gehad?’. In 1841 werd de vraag herhaald. Uiteindelijk kwam één antwoord binnen, maar dit voldeed slechts gedeeltelijk aan de vraag en werd om die reden niet bekroond.²¹⁰ De vraag werd nogmaals uitgeschreven, omdat ‘de Maatschappij het intusschen wenschelijk acht, dat de vraag uitgeschreven blijve, ten einde voor onzen Nederlandschen prosastijl een even doorwerkt stuk uit te lokken, als de bij het Koninklijk Nederlandsch Instituut bekroonde Verhandeling van den heer De Clercq²¹¹ voor onze dichtkunde is’.²¹² Ondanks dit ‘pleidooi’ bleef de vraag opnieuw onbeantwoord. Enkele andere vragen van dit genootschap die de oudere vaderlandse literatuur tot onderwerp hadden waren meer taalkundig geïnteresseerd.²¹³ Ook op deze vragen kwam geen antwoord. Hoewel het genootschap in de eerste helft van de negentiende eeuw meerdere prijsvragen uitschreef op het gebied van de vaderlandse literatuur bleven deze onbeantwoord en/of onbekroond. Desalniettemin is het interessant te constateren dat het genootschap op dit vlak wel prijsvragen instelde. Het genootschap achtte het onderwerp belangrijk genoeg.

Het einde van het genootschap

Het belang dat aan genootschappen wordt gehecht neemt in de loop van de negentiende eeuw echter af. In de jaren dertig zijn de eerste scheuren zichtbaar. Het

²¹⁰ Dit wordt vermeld in het *Jaarboek* van 1843.

²¹¹ Zie De Clercq 1824a.

²¹² *Jaarboek* 1843, p. 72

²¹³ Enkele voorbeelden zijn de volgende twee prijsvragen uit 1835: ‘Welke Nederlandsche Dichters en Prosaschrijvers, sedert de herstelling onzer Taal- en Letterkunde in het laatst der 16de Eeuw gebloeid hebbende, verdienen boven anderen, als bevoegde getuigen in het stuk der Taal te worden aangevoerd’ en ‘Welke wijzigingen heeft de woordvoeging der Nederlandsche Taal ondergaan van Maerlant en Melis Stoke af, tot op onze tijden?’

aantal leden loopt terug en prijsvragen blijven onbeantwoord. Het aanzien van genootschappen brokkelt af doordat steeds minder vaak gerenommeerde personen zich aan de genootschappen binden. Eind jaren dertig, begin jaren veertig laten onder andere Jacob Geel en Potgieter zich kritisch uit over de genootschappen.²¹⁴ Rond het midden van de negentiende eeuw lijkt de aftakeling van het genootschapsleven definitief te zijn ingezet.²¹⁵ In de tweede helft van de negentiende eeuw hebben de genootschappen nagenoeg geen rol meer in het culturele leven in Nederland. Wel valt er in de tweede helft van de negentiende eeuw een opkomst waar te nemen van rederijderskamers, waarin het beoefenen van de voordrachtskunst de voornaamste taak was.²¹⁶ Ook hier staat de waardering voor het vaderlandse literair verleden hoog aangeschreven, maar de bloei van de rederijderskamers valt na de door mij bestudeerde periode.

In de eerste decennia van de negentiende eeuw namen de genootschappen een belangrijke positie in bij zowel het opwekken van belangstelling voor het literaire erfgoed, het samenstellen en het verspreiden daarvan. Het is niet eenvoudig precies te beschrijven hoe dit proces verliep, maar door de netwerkfunctie van de genootschappen en door de hoeveelheid aandacht die binnen de genootschappen werd geschonken aan het literaire erfgoed leverden ze een niet te onderschatten rol in de totstandkoming van de literatuurgeschiedenis.

Tijdschriften en het literaire verleden

Rond 1800 waren tijdschriften de ‘hoekstenen van de nationale communicatiegemeenschap in wording’.²¹⁷ Vooral de recenserende pers nam een bepalende rol in in het denken over de literatuur. Zij waren volgens Van den Berg en Couttenier verantwoordelijk voor het eigentijdse beeld van de letterkunde en voor de contemporaine canoniserings- en decanoniseringsprocessen.²¹⁸ Dit gold in het bijzonder voor de algemeen-culturele tijdschriften, die vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw verschenen. Deze tijdschriften combineerden informatie met opinie en amusement en boden voor ieder wat wils; ze richtten zich tot een algemeen publiek dat zowel uit mannen als vrouwen bestond.²¹⁹ Deze tijdschriften hadden een grote

²¹⁴ Van den Berg & Couttenier 2009, p. 200-201.

²¹⁵ Van den Berg 1986, p. 13-14; Van den Berg 1984, p. 155.

²¹⁶ Zie over de rederijderskamers in de tweede helft van de negentiende eeuw Westers 2003.

²¹⁷ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 91.

²¹⁸ Van den Berg & Couttenier 2009, p. 53.

²¹⁹ Johannes 1995, p. 8-10.

bijdrage geleverd aan de totstandkoming van wat Kloek en Mijnhardt de ‘ontwikkelcultuur’ noemen en boden de lezers een gemeenschappelijk cultureel referentiekader.²²⁰ Deelnemers aan deze ‘cultuur’ hadden een brede algemene vorming, niet noodzakelijk universitair. Een voorbeeld van een dergelijk tijdschrift is *Vaderlandsche letteroefeningen*, dat in 1761 voor het eerst verscheen en ruim een eeuw zou bestaan. De doelstelling van het tijdschrift was driedelig. Het eerste doel was het publiek bekend maken met de werken van de beste schrijvers, het tweede doel was het bieden van informatie (verhandelingen) over uiteenlopende onderwerpen en het derde doel was het bespreken van nieuw uitgebrachte Nederlandse werken.²²¹

De *Vaderlandsche letteroefeningen* had een educatief en opinievormend karakter en was sterk gericht op het vaderland. Het verschilde daarin van het meer geleerde tijdschrift *Boekzaal van Europe*, opgericht in 1692 door Pieter Rabus. Dit tijdschrift, dat in de negentiende eeuw onder meer verscheen onder de titel *Boekzaal der geleerde wereld*, was aanvankelijk meer internationaal gericht, actueler en minder educatief.²²² Enkele andere voorbeelden van meer algemeen geörienteerde tijdschriften die in de eerste helft van de negentiende eeuw verschenen zijn de *Algemeene konst- en letterbode* (1788-1861) en de *Recensent ook der recensenten* (1806-1864). Vaak bevatten de tijdschriften een afdeling recensies en een afdeling mengelwerk, dat onder meer bestond uit gedichten en verhandelingen over uiteenlopende onderwerpen.

Voor gespecialiseerde tijdschriften was tot ver in de eerste helft van de negentiende eeuw nagenoeg geen markt.²²³ De enkele pogingen die ondernomen werden om een vakinhoudelijk tijdschrift uit te brengen stierven een vroege dood. Op het gebied van de (Nederlandse) taal en letterkunde was meerdere keren getracht een eigen tijdschrift van de grond te krijgen. Een voorbeeld hiervan is het tijdschrift dat advocaat Hendrik Arnold Kreet samen met Frans van Lelyveld, oprichter van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, in 1758 op de markt bracht, *Maendelyksche by-dragen ten opbouw van Neerlands tael- en dichtkunde*.²²⁴ Dit tijdschrift was echter niet levensvatbaar en hield eind 1762 op te bestaan. Van Lelyveld probeerde het tijdschrift in 1763 bij een andere uitgeverij voort te zetten onder de titel *Nieuwe bijdragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde*, maar ook deze onderneming strandde enkele jaren later, in 1766. Het tijdschrift zou uiteindelijk

²²⁰ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 91.

²²¹ Johannes 1995, p. 119-120.

²²² Johannes 1995, p. 118.

²²³ Johannes 1995, p. 106-109; Kloek & Mijnhardt 2001, p. 92-93.

²²⁴ Kossmann 1966, p. 9-19.

overgaan in de genootschapsreeks van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*.²²⁵

Het bereik van de negentiende-eeuwse tijdschriften was over het algemeen vrij klein. De oplagen liepen uiteen van enkele honderden tot enkele duizenden.²²⁶ Via bibliotheken en leesgezelschappen bereikten de tijdschriften meer lezers dan alleen de abonnees, maar desondanks bleef de omvang van het publiek gering.²²⁷ Ondanks het beperkte bereik van tijdschriften waren ze een belangrijk medium voor de publieke opinie.²²⁸

Eén van de belangrijkste functies van tijdschriften was de netwerkfunctie, en wat dit betreft is er overeenkomst met de genootschappen. Via tijdschriften hielden de letterkundigen elkaar op de hoogte van hun werkzaamheden of vroegen hun collega's om hulp. Jacobus Scheltema bijvoorbeeld plaatste in 1808 een brief in het tijdschrift *Vaderlandsche letteroefeningen*, waarin hij schreef te werken aan een redevoering over de zeventiende-eeuwse dichters Anna en Maria Tesselschade. Hij schreef onder meer welke bronnen hij daarvoor tot zijn beschikking had. Hij vroeg de lezers eventuele andere bronnen aan hem uit te lenen. Een soortgelijke oproep plaatste hij in de *Alkmaarsche Courant*.²²⁹ Diverse letterkundigen gaven gehoor aan zijn oproep. Onder andere Willem Bilderdijk, Jacobus Koning, Jeronimo de Vries en dichter Thomas van Limburg stuurden hem informatie toe.²³⁰ Datzelfde jaar nog droeg hij de redevoering over de zeventiende-eeuwse dichters voor tijdens de openbare vergadering van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. De redevoering verscheen dat jaar eveneens in druk onder de titel *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher*. Het zou een belangrijke bron worden voor beide zussen. In hoofdstuk 4 komt deze redevoering uitvoerig aan bod.

Een ander voorbeeld is de oproep van jurist Pierre Jean Baptiste Charles van der Aa. Ook hij deed via de *Vaderlandsche letteroefeningen* een verzoek aan de lezer om informatie. Van der Aa had eerder een lezing gehouden voor de Leidse afdeling van de *Maatschappij van fraaije kunsten en wetenschappen* over Hendrik Laurenszoon Spieghele. Hem was gevraagd de lezing in druk uit te brengen. Van der Aa wilde aan dit verzoek gehoor geven. In een 'Uitnoodiging aan alle beminnaars der

²²⁵ Johannes 1995, p. 131.

²²⁶ Johannes 1995, p. 52.

²²⁷ Kloek & Mijnhardt 2001, p. 93.

²²⁸ Johannes 1995, p. 89.

²²⁹ Scheltema schreef in het 'voorberigt' van zijn redevoering dat hij naast een brief in de *Vaderlandsche letteroefeningen* ook een oproep in deze krant had gedaan.

²³⁰ Zie het 'voorberigt' in Scheltema 1808.

vaderlandsche letterkunde, ter mededeling van minbekende bijzonderheden omtrent Hendrik Laurenszoon Spieghel’,²³¹ vroeg hij om aanvullende informatie. Net als Scheltema gaf hij aan welke bronnen hij al in eigen bezit had. Van der Aa vroeg in het bijzonder om biografische informatie over Spieghel. Hij wilde onder andere meer weten over zijn verhuizing naar Alkmaar en over zijn kinderen. Of hij reacties heeft ontvangen is mij onbekend. Van der Aa stierf enkele jaren later in 1812. De lezing is voor zover bekend niet in druk verschenen.

Ook buitenlandse geleerden schakelden via Nederlandse tijdschriften de hulp in van Nederlandse collega’s. De Duitse filoloog Jacob Grimm bijvoorbeeld publiceerde in de *Algemeene konst- en letterbode* van 1811 een openbare brief, waarin hij vroeg in contact te komen met Nederlandse taalkundigen en literair-historici.²³² Het idee voor de oproep kwam van Tydeman, aan wie Grimm eerder dat jaar een brief stuurde met de vraag om informatie. Tydeman stuurde Grimm 22 volksboeken toe en stelde Grimm voor een oproep te doen in de *Letterbode*. In november 1811 verscheen de door Tydeman vertaalde brief in het tijdschrift.²³³ In de brief getiteld ‘Aan Kenners en Liefhebbers der oude Nederlandsche Letterkunde en Dichtkunst’ schreef Grimm dat hij werkte aan een geschiedenis van de oud-Duitse poëzie. Hij miste echter veel ‘gedenkteekenen der Vaderlandsche oudheid’ en hoopte dat de lezers van de *Letterbode* hem kunnen helpen:

De tyd is voorby, dat men op de boeken en maren – dat is, ja, de geheele Letterkunde – des Volks smadelyk nederzag; het is eindelijk genoegzaam gebleken, dat in derzelve vuile en verlepte schors eene kern vol waarheid of geest verborgen ligt, die ons reeds om hare hooge oudheid merkwaardig en eerwaardig zyn moest. Want ‘er is byna geen oud Volksboek, echt oud Volkslied, overlevering en manier, welke niet, wat derzelve grondstof betreft, vele eeuwen hoogere oudheid heeft, boven den tyd van derzelve laatste uiterlyke vorming.’²³⁴

Grimm vroeg de ‘kenners en liefhebbers’ om informatie over de Nederduitse poëzie uit de vroege periode tot aan de boekdrukkunst. Ook was hij geïnteresseerd in oude volksliederen, in druk of in handschrift vastgelegd. In het bijzonder vroeg Grimm om gegevens over het gedicht *Reinaert de Vos*. De oproep werd door Tydeman ook gestuurd naar de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* en de *Tweede Klasse*

²³¹ Van der Aa 1809.

²³² Grimm 1811.

²³³ Schlusemann 2011.

²³⁴ Grimm 1811, p. 328.

van het Koninklijk Instituut.²³⁵ Of de oproep in de *letterbode* ook tot reacties heeft geleid is onbekend. Wel wist hij contacten te leggen met de *Tweede Klasse*, waar hij in 1812 benoemd werd tot corresponderend lid.²³⁶ Ook de Duitse filoloog Hoffmann von Fallersleben plaatste een oproep in dit tijdschrift, met de vraag om zijn lijst van middeleeuwse werken aan te vullen.²³⁷

Behalve verzoeken om hulp plaatsen lezers soms ook reacties op eerder gepubliceerde bijdragen in de tijdschriften. Dirk Groebe plaatste in 1841 in de *Algemeene konst- en letterbode* een bibliografie van de werken van Jacob Cats.²³⁸ Groebe, een autodidact, werkzaam als klerk en later werkzaam in de boekhandel,²³⁹ constateerde een toenemende belangstelling voor het verzamelen van het werk van Cats. Hij gaf een overzicht van bij hem bekende titels, voorzien van uitgever en drukker, jaartal en enkele uiterlijke kenmerken van de diverse uitgaven. Hetzelfde jaar reageerde ene G.L. op zijn bibliografie. Hij vond het jammer dat Groebe zich beperkte tot een summiere omschrijving van de werken. Hij riep zowel Groebe als anderen op uitgebreidere informatie te geven.²⁴⁰ Hieraan werd gehoor gegeven. In dezelfde jaargang verscheen een ‘Aanvulling op Groebe en G.L.’ door J.G.I.L. (J.G la Lau).²⁴¹ In 1842 kwam nóg een vervolg, dit keer van ene P. die enkele uitgaven noemde voorzien van beschrijvingen.²⁴² Hij schreef tevens dat het overzicht van Groebe predikant Gillis Dionysius Jacobus Schotel ertoe heeft bewogen in zijn *Letter- en oudheidkundige avondstunden* eveneens een overzicht op te nemen van de werken van Cats. De oproep van Groebe uit 1841 veroorzaakte een soort kettingreactie waarbij diverse letterkundigen zich geroepen voelden de lijst aan te vullen om een zo compleet mogelijk overzicht te krijgen van de werken van Cats.

Een andere belangrijke functie van tijdschriften is de beschouwende functie. Via recensies werden lezers op de hoogte gebracht van nieuw uitgekomen werken én werd gewezen op het belang ervan en de kwaliteiten. De boekbeschouwingen spelen een niet te onderschatten rol in het denken over en de ontwikkeling van literatuur.²⁴³ Tot de belangrijkste recenserende tijdschriften uit de eerste helft van de negentiende eeuw

²³⁵ Schlusemann 2011, p. 92.

²³⁶ Zie voor meer informatie over de contacten tussen Grimm en de *Tweede Klasse*: Schlusemann 2011.

²³⁷ Zie over deze oproep meer in hoofdstuk 3.

²³⁸ Groebe 1841.

²³⁹ Zie over Dirk Groebe: De Vries 1867.

²⁴⁰ [G.L.] 1841.

²⁴¹ [J.G.I.L.] 1841.

²⁴² [P.] 1842.

²⁴³ Van den Berg & Couttenier 2009, p. 53.

behoorden de *Vaderlandsche letteroefeningen*, *De recensent*, ook *der recensenten* en *De Gids*. Uit de recensies van literatuurgeschiedenissen, (literair-historische) bloemlezingen en (her)uitgaven van oude vaderlandse werken die in de eerste helft van de negentiende eeuw gepubliceerd werden, kan worden afgeleid dat de critici het literaire verleden belangrijk achtten, en dat geldt voor de hele periode die ik bestudeer. ‘Lof voor elke geleerde die onze voorvaders weten te herdenken’, schreef een recensent in de *Algemeene konst- en letterbode*.²⁴⁴ ‘Wij verblijden ons zeer, dat mannen, gelijk de Hoogl., liefhebberij hebben en houden in deze Vaderlandsche Taal-, Letter- en Oudheidkundige studie, en dat dezelve door onzen geëerbiedigden Koning, bij de jongste verordening op het hooger onderwijs, zoo zeer ter harte genomen en bevorderd is’ viel te lezen in *De recensent*, ook *der recensenten*.²⁴⁵ ‘Lof voor een ieder die niet door kunstmode of nieuwigheid zijn beïnvloed en de oude oorspronkelijke vaderlandse dichters op een juiste manier vereren’, aldus een criticus van de *Nieuwe vaderlandsche bibliotheek*.²⁴⁶

De diverse initiatieven op historisch-letterkundig gebied konden op veel waardering rekenen. Dit betekende echter niet dat het ontbrak aan een kritische houding. Hoewel veel van de werken gericht op de vroegere vaderlandse schrijvers een lovende recensie kregen, viel er toch ook herhaaldelijk een punt van kritiek te lezen. Het betrof vaak taalkundige aanmerkingen. Ook waren critici het niet altijd met elkaar eens. Een recensent van het tijdschrift *Schouwburg van in- en uitlandsche letter- en huishoudkunde* bijvoorbeeld schreef in zijn bespreking van Scheltema’s *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher*²⁴⁷ dat hij het onderwerp niet belangrijk genoeg vond. De poëzie van Anna was volgens hem niet meer dan ‘ellendige rijmerij en oude denkbeelden’. Dit werk van Scheltema kon voor de vaderlandse letterkunde volgens de recensent weinig van nut zijn. ‘Gelukkig voor onzen smaak en letterkunde, zijn deze nietigheden vergeten, en wij gelooven niet, dat het aan den Heer SCHELTEMA gelukken zal, ze uit den eeuwigen slaap, waar in zij zagkens rusten, weder te doen ontwaken.’²⁴⁸ In de recensie die van deze redevoering in de *Vaderlandsche letteroefeningen* verscheen, werd hierop gereageerd.²⁴⁹ ‘Onkundige betweters!’ was de reactie. Hoe kon iemand nu geen belangstelling stellen in de dochters van Roemer Visscher, ‘den roem van hare sekse, het sieraad van het Vaderland’? Het was volgens de recensent een schande indien iemand beide

²⁴⁴ Anon. 1818a, p. 71.

²⁴⁵ Anon. 1816a, p. 111.

²⁴⁶ Anon. 1808c.

²⁴⁷ Anon. 1809b.

²⁴⁸ Ibidem, p. 353.

²⁴⁹ Anon 1809c.

zussen niet zou kennen. Hij was vol lof over het werk van Scheltema, en van iedereen die meewerkte aan de verspreiding van kennis over de vaderlandse letteren:

Gelukkig, edel, gezegend zijn de pogingen van Scheltema en zoo vele anderen, die thans met vollen ijver in de Geschiedenis onzer Dichtkunde werkzaam zijn, en de kern, het voortreffelijkste der oude Hoofddichters aan ons bekend maken. Deze, daar zij zien, dat men de oude krachtige, zenuwrijke en gespierde dicht- en letterkunde achter den nieuwen meer gepolijsten schrijfrant wil stellen, sparen geen poging, om oude meesterstukken te handhaven; zij gieten ze voorzigtig in nieuwen vorm, en beijveren zich, om ze, in hedendaagschen tooi uitgedost, bij kunstlievenden in te leiden en behagelijk te maken; opdat ook nu nog ieder, die smaak en gevoel heeft, terwijl hij het zegel zijner goedkeuring aan voortreffelijke nieuwe voortbrengsels hangt, overtuigd worde, dat Hooft, Vondel en andere Vernuften toch nog de edelste steenen zijn en blijven aan Neêlands kunstkroon.²⁵⁰

Ook een criticus van *De recensent, ook der recensenten* was vol lof over het werk en hoopte dat de redevoering algemeen bekend zou worden.²⁵¹

Er valt een verschil waar te nemen tussen besprekingen over middeleeuwse werken en werken uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Dit hangt vooral samen met de aard van de publicatie. Veel publicaties die betrekking hadden op de vroegste letteren betroffen uitgaven die om taalkundige of historische redenen in het licht verschenen. Het is dan ook vaak dát wat gewaardeerd werd. Geen lofzangen over de persoon Stoke of Van Maerlant, of uitgebreide beschrijvingen van de dichterlijke vermogens van deze schrijvers, zoals vaak het geval was bij werken over zeventiende-eeuwse auteurs, maar lof voor de ondernemer dat hij het werk in de openbaarheid had gebracht. Over de inhoud van de oudste werken was men niet altijd te spreken. Een criticus van de *Vaderlandsche letteroefeningen* omschreef de *Karel ende Elegast* als een ‘misselyke’ roman.²⁵² Lodewijk Visschers *Bloemlezing uit de beste schriften der Nederlandsche dichters van de 13de tot en met de 18de eeuw* waarvan in 1821 het eerste deel verscheen, dat grotendeels middeleeuwse literatuur bevatte, werd in de *Vaderlandsche letteroefeningen* fel bekritiseerd.²⁵³ De recensent kon de bloemlezing

²⁵⁰ Ibidem, p. 243.

²⁵¹ Anon. 1809d.

²⁵² Dit naar aanleiding van Hendrik van Wijns *Avondstonden*, waarin deze tekst voor het eerst aan het publiek bekend werd gemaakt. Zie anon. 1801.

²⁵³ Anon. 1821a.

van Visscher niet waarden. Het eerste deel had volgens hem helemaal niets aantrekkelijks. Hij schreef:

De verzamelaar der Bloemlezing, waarover wij hier handelen, biedt ons, voorwaar, in dit eerste Deel, alles behalve bloemen aan; verre het grootste deel der dichtstukken, welke hij hier levert, zijn eer distels, waarop het oog met ongenoegen nederziet.²⁵⁴

Een tijdschrift dat relatief veel positieve aandacht besteedde aan de oude letteren was *De Gids*. Toen dit tijdschrift begon, in 1837, was de canonvorming en ontdekking van de oude letterkunde al op gang gekomen, anders dan gold voor de tijdschriften die ik hiervoor besprak. Dit tijdschrift was vanaf het begin volgens Miltenburg een ‘aanhanger’ van de Nieuwe School van onder meer Jonckbloet.²⁵⁵ De uitgekomen werken op het gebied van de vroegste literatuur kregen een positieve bespreking en ook bood het tijdschrift aan mensen als Jonckbloet ruimte om hun boodschap te verspreiden.²⁵⁶ Dit is opvallend omdat de oriëntatie van *De Gids* vooral lag op de Gouden Eeuw. Redacteur Everhardus Johannes Potgieter hield in zijn werk *Jan, Jannetje en hun jongste kind* (1841) een uitvoerig betoog voor de terugkeer van de veronderstelde ferme Hollandse mentaliteit van de Gouden Eeuw. Ook in zijn *Rijksmuseum* uit 1844, gepubliceerd in het mengelwerk van *De Gids*, verheerlijkte hij de zeventiende eeuw. De focus van *De Gids* lag weliswaar op de zeventiende eeuw, maar tegelijkertijd sloot het niet de ogen voor de wetenschappelijke studie van de Middeleeuwen. In het bijzonder stimuleerde het tijdschrift het uitgeven van wetenschappelijke studies op dit terrein. Dit kwam tot uiting in de boekbeoordelingen. Veel van de middeleeuwse uitgaven die verschenen werden uitgebreid besproken in het tijdschrift en waren over het algemeen positief. Het tijdschrift was een podium voor de Nieuwe School, die haar ideeën in *De Gids* kon ventileren.²⁵⁷

Tot slot het mengelwerk. Diverse tijdschriften hadden een afdeling mengelwerk, waarin onder meer gedichten en verhandelingen over uiteenlopende onderwerpen werden opgenomen. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden in het ‘mengelwerk’ van diverse tijdschriften bijdragen opgenomen over de vroegere schrijvers. Vooral het tijdschrift *Vaderlandsche letteroefeningen* publiceerde met

²⁵⁴ Ibidem, citaat p. 310.

²⁵⁵ Zie over Jonckbloet en de Nieuwe School de inleiding op deze studie.

²⁵⁶ Miltenburg 1991, hoofdstuk 3 Vanuit het regte standpunt bezien. *De Gids* en de mediëvistiek. 1837-ca. 1870, p. 119-154.

²⁵⁷ Miltenburg 1991, p. 140.

enige regelmaat verhandelingen en redevoeringen over het literaire erfgoed. Dit tijdschrift is hierin ver weg het meest actief. Veel van de bijdragen in dit tijdschrift gaan over zeventiende-eeuwse auteurs, onder wie Camphuysen,²⁵⁸ Huygens,²⁵⁹ Van Heemskerck²⁶⁰ en Cats.²⁶¹ Het betrof zowel biografieën, als lofzangen als literatuurbeschouwingen. Diverse van deze bijdragen fungeerden als bron voor literatuurhistorici. Jeronimo de Vries bijvoorbeeld verwees in zijn literatuurgeschiedenis onder meer naar de bijdrage van Koopmans over Camphuysen. De bijdragen leverden met andere woorden een aanvulling op de literatuurgeschiedenis. Interessant in dit geval zijn ook de verschillende bijdragen die in de vroege tijdschriften *Euterpe* (1810-1811) en *Museum* (1812-1817) verschenen. Siegenbeek was één van de oprichters van beide tijdschriften, die overigens slechts een kort bestaan kenden.²⁶² In beide tijdschriften verscheen een rubriek getiteld ‘Berigten omtrent eenige minder bekende Nederduitsche dichters; en uittreksels uit dezelve’. De ‘berigten’ waren geschreven door Jacobus Kantelaar, medeoprichter van *Euterpe*.²⁶³ In de inleiding legde hij uit waarom deze rubriek in het leven was geroepen. Het Nederlandse volk was volgens hem onbekend met het leven en werk van personen die voor de roem van de natie hadden gezorgd; een algemene geschiedenis van de Nederlandse letterkunde ontbrak. Weliswaar had Jeronimo de Vries met zijn *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde* de lacune gedeeltelijk opgevuld, maar dit werk was incompleet; niet alle dichters waren opgenomen, volgens Kantelaar. De ‘berigten’ fungeerden vooral als aanvulling op De Vries’ werk. Onder andere de dichters Jacobus Zevecotius, Jacob Duym en Philippe Numan kregen een plaats in de rubriek. Overigens verschenen in beide tijdschriften ook verhandelingen over schrijvers buiten de rubriek om. Onder meer over Coornhert en de achttiende-eeuwse dichteres Elisabeth Hoofman.

²⁵⁸ Predikant Rinse Koopmans publiceert in 1804 twee redevoeringen over de dichter Camphuysen. Zie Koopmans 1804a en 1804b.

²⁵⁹ In het mengelwerk van 1809 publiceert Rinse Koopmans twee bijdragen over Huygens in de *Vaderlandsche letteroefeningen*, zie Koopmans 1809a en 1809b. In 1817 en 1818 publiceerde P. Hofman Peerlkamp in twee delen een lezing over Huygens in hetzelfde tijdschrift, zie Hofman Peerlkamp 1817 en 1818. In 1842 publiceerde Hugo Beijerman eveneens een lezing over Huygens in dit tijdschrift, zie Beijerman 1842.

²⁶⁰ Zie Scheltema 1811.

²⁶¹ Zie [Q.N.] 1821 en Van de Kastele 1821.

²⁶² *Euterpe* werd in 1810 opgericht met als doel ‘uitbreiding van den roem onzer Vaderlandsche Letterkunde’. In 1811 verscheen het laatste nummer. Het jaar daarop richtte Siegenbeek *Museum* op, dat tussen 1812 en 1817 in totaal vier keer zou verschijnen.

²⁶³ Dit valt te lezen in het voorwoord van het tijdschrift *Museum* uit 1812.

Over de middeleeuwse literatuur verschenen in de diverse tijdschriften nauwelijks bijdragen. In de *Vaderlandsche letteroefeningen* slechts één bijdrage, die in 1837 onder de titel ‘Iets over Lodewijk van Velthem en zijn Spiegel Historiaal’ gepubliceerd werd.²⁶⁴ De onbekende schrijver ging onder meer in op de gangbare mening over Van Velthem. Hij beriep zich daarvoor onder meer op het werk van De Vries, Van Kampen, Van Wijn en Huisinga Bakker.²⁶⁵ Allen beschouwden Van Velthem als de mindere van Van Maerlant en Stoke. De schrijver van de bijdrage was het daarmee oneens. Volgens hem was Van Velthem een betere dichter dan Stoke. Aan de hand van diverse voorbeelden wilde hij dit bewijzen. Daarnaast gaf hij ook een korte levensbeschrijving van Van Velthem.

Het tijdschrift *Algemeene konst- en letterbode* plaatste in vergelijking met andere tijdschriften relatief veel stukken over de oude letteren, hoewel het vooral korte nieuwsberichten betrof. De gebrekkige aandacht die de Middeleeuwen krijgen in de diverse tijdschriften vormen een schril contrast met de zeventiende-eeuwse literatuur, waar wel regelmatig ruimte voor werd gemaakt.

Er is nog een andere vorm van aandacht voor de historische letteren in het mengelwerk van de tijdschriften, die ik in dit kader wil noemen, maar die ik niet specifiek onderzocht heb. Dat betreft de gedichten of novellen óver de Middeleeuwen of andere historische perioden, met name als het om gedichten over Vondel en zijn collega’s gaat. De ‘erfenis’ van Vondel was een geliefd thema in de poëzie, en in novellen met zeventiende-eeuwse taferelen treedt hij geregeld op. De literaire verwerking van het literair verleden viel echter buiten mijn onderzoek.²⁶⁶

Uit bovenstaande kan worden geconcludeerd dat de tijdschriften de werkzaamheden op literair-historisch gebied ondersteunden en tevens bevorderden via onder meer boekbeoordelingen en het mengelwerk. Het is moeilijk een ontwikkeling aan te geven. Weinig tijdschriften bestonden de gehele eerste helft; het is daardoor niet mogelijk verschuivingen binnen tijdschriften waar te nemen. Dit kan wel voor de *Vaderlandsche letteroefeningen* die de gehele periode verscheen. Gebaseerd op het mengelwerk kan echter geen duidelijke toe- of afname worden bespeurd of een grote verschuiving worden gesignaleerd in de focus van het tijdschrift. Over het algemeen

²⁶⁴ Deze bijdrage wordt in 1837 in twee delen gepubliceerd, zie Anon. 1837a. Ik ben voor deze studie niet verder teruggedaan dan 1800. Of er in vroegere jaargangen bijdragen zijn gepubliceerd over de middeleeuwse letteren is mij niet bekend.

²⁶⁵ Zie over deze schrijvers hoofdstuk 3.

²⁶⁶ Lotte Jensen heeft binnen het onderzoeksproject *The construction of the literary past* onderzoek gedaan naar de literaire verwerking van vaderlandse helden. Zie Jensen 2008.

kan gezegd worden dat de concentratie bij de tijdschriften hoofdzakelijk lag op de Gouden Eeuw.

Zelfstandige publicaties

In de eerste helft van de negentiende eeuw werden diverse overzichten, bloemlezingen, tekstuitgaven en verhandelingen over het Nederlandse literaire erfgoed gepubliceerd in boekvorm. Vooral in de periode van het Verenigd Koninkrijk verschenen opvallend veel werken over het literaire verleden. Naast diverse literatuurgeschiedenissen en bloemlezingen zagen ook de nodige edities het licht. Het betreffen vooral uitgaven gericht op de zeventiende eeuw. Witsen Geysbeek bijvoorbeeld, auteur van het zesdelige *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* (1821-1827) bezorgde uitgaven van Jacob Cats, Jeremias de Decker en Antonides van der Goes. Dichter Bilderdijk editeerde onder meer werk van Spieghel, Huygens en Antonides van der Goes. De hoogleraren Nederlands Siegenbeek, Van Cappelle en Simons brachten in de jaren twintig Hoofts *Historiën* opnieuw uit. Uitgever en dichter Westerman gaf in 1820 de *Dichterlijke werken van Joost van den Vondel* uit. Jacobus Scheltema publiceerde zijn *Jacob Cats aan Neerlands jufferschap*.

In de jaren dertig en veertig nam het aantal publicaties over de vroegste letteren toe.²⁶⁷ In de eerste drie decennia was slechts een handjevol werken over de Middelnederlandse literatuur verschenen. Enkele voorbeelden zijn J.A. Clignetts *Bydragen tot de oude Nederlandsche letterkunde* (1819), Jacobus Scheltema's uitgave van Reinaert de Vos (1826) en de deeditie van Van Maerlants *Spiegel historiael* (1822) van Bilderdijk. Hiermee is overigens niet gezegd dat de belangstelling voor de zeventiende eeuw afnam in de jaren dertig en veertig, integendeel. De Middeleeuwen komen erbij. Een belangrijk verschil betreft echter het publiek. De vroegste letteren waren niet bestemd voor een brede doelgroep, maar juist voor een kleine kring van geleerden. In het algemeen kan men constateren dat de genootschapspublicaties en de tijdschriften op een vrij kleine kring gericht waren. Voor de boekpublicaties geldt dat in veel mindere mate. In deze paragraaf wil me dan ook concentreren op publicaties die niet uitsluitend bestemd waren voor de kleine kring van historisch geschoolden. Ik wil aantonen dat in de loop van de negentiende eeuw het literaire erfgoed steeds meer publiek bezit werd en niet slechts exclusief behoorde tot de bagage van een kleine groep van intellectuelen. Ik behandel achtereenvolgens zelfstandige publicaties gericht op een algemeen publiek, op een publiek van studenten, vrouwen, minder

²⁶⁷ Zie hierover meer in hoofdstuk 3.

bedeelden en tot slot ‘jongelingen’. Aan de hand van voorbeelden zal ik laten zien hoe de diverse doelgroepen werden betrokken bij het literaire erfgoed.

Algemeen publiek

Veel publicaties die verschenen waren bestemd voor een algemeen publiek, waaronder diverse literatuurgeschiedenissen. Een voorbeeld is de *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen in de Nederlanden*²⁶⁸ (1821-1826) van Van Kampen. In het voorwoord werd geen specifieke doelgroep aangesproken. Meerdere keren had het hij over ‘de lezer’ of ‘het publiek’, waarmee hij vermoedelijk zowel geleerden als liefhebbers bedoelde. De uitgebreidheid van zijn werk doet echter vermoeden dat het vooral gericht was op de meer ontwikkelde lezer. Anders is dit met het daadwerkelijk *beknopte* overzicht dat Siegenbeek in 1826 uitbracht. Zijn *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1826) diende als tegenwicht voor de al bestaande handboeken, waarmee hij onder meer doelde op de *Beknopte geschiedenis* van Van Kampen en Witsen Geysbeeks zesdelige *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* (1821-1827), dat een chronologisch overzicht bood van Nederlandse dichters.²⁶⁹ De uitgebreidheid van hun werken maakte ze volgens Siegenbeek ongeschikt voor zelfstudie. Er was behoefte aan een handzame en niet al te dure handleiding over de Nederlandse letterkunde. Zijn *Beknopte geschiedenis* voorzag volgens hem in die behoefte. Onder meer onderwijzers zouden zijn handboek kunnen gebruiken om hun kennis over de Nederlandse letterkunde bij te spijkeren. Ook de postuum verschenen literatuurgeschiedenis van Van Dijk uit 1832, waarover eerder in dit hoofdstuk is gesproken, was niet uitsluitend bedoeld voor de intellectuele elite. In het voorwoord bood uitgever Hoonard het werk aan aan ‘den Letterminnenden Lezer’.²⁷⁰ Tot slot wijs ik op de geschiedenis van Lulofs, *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde* uit 1845. In de voorrede schreef hij dat hij het handboek onder meer wilde gebruiken voor zijn eigen onderwijs, maar dat het eveneens gebruikt kon worden door ‘minkundigen’ om zichzelf te oefenen.

²⁶⁸ Het betreft geen literatuurgeschiedenis in strikte zin, maar een geschiedenis van de letterkunde en wetenschappen. Het werk bestaat uit drie delen en verschijnt tussen 1821 en 1826.

²⁶⁹ Witsen Geysbeek, die zelf niet academisch geschoold is zoals hij in het voorwoord meedeelt, richt zich eveneens op een breed publiek met zijn encyclopedisch naslagwerk.

²⁷⁰ Van Dijk 1832, p. iv.

Behalve literatuurgeschiedenissen verschenen er ook bloemlezingen voor een breed publiek. Voorbeelden zijn de twee bloemlezingen die de Gentse hoogleraar Matthias Schrant in de jaren twintig uitbrengt. In 1827 publiceerde hij te Gent zijn *Proeven van Nederlandsche dichtkunde, uit zeven eeuwen* gevolgd in 1829 door *Proeven van Nederlandschen prozastijl, uit zeven eeuwen*. De stukken die Schrant in zijn bloemlezingen opnam waren zowel afkomstig van Noord-Nederlandse schrijvers als van Zuid-Nederlandse auteurs. Het doel van beide werken was, schreef Schrant in het voorwoord, om aan de hand van voorbeelden de ontwikkeling van de taal en literatuur aan te tonen. Schrant had daarbij zeker ook de bedoeling om in Zuid-Nederland waardering op te wekken voor de literatuur in de volkstaal. Dat lag weer anders na 1830, toen de Amsterdamse hoogleraar Nicolaas van Kampen een tweedelige bloemlezing publiceerde over Nederlandse prozaschrijvers, *Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers, van de zestiende tot de negentiende eeuw*. De bloemlezing diende onder meer als handboek voor het academisch onderwijs,²⁷¹ maar was eveneens bedoeld voor de ‘min geletterde landgenooten’.²⁷² Van deze bloemlezing verscheen later eveneens een goedkope versie voor de minder gefortuneerden, daarover zometeen meer.

Naast geschiedenissen en bloemlezingen werden ook diverse edities uitgebracht voor een algemeen publiek. Er waren daar echte geleerdenedities bij, zoals we zagen, maar ook voor het bredere publiek kwamen uitgaven op de markt. De focus lag daarbij hoofdzakelijk op de zeventiende eeuw. Witsen Geysbeek verzorgde diverse uitgaven gericht op een breed publiek.²⁷³ In 1827 publiceerde hij *Oorspronkelijke dichtstukken van Jeremias de Decker*. In het voorwoord schreef hij dat veel van de werken van vroegere dichters, in het bijzonder de werken uit de Gouden Eeuw, in zijn tijd veel aftrek vonden en herdrukt werden. ‘Een bewijs dat de smaak onzer natie lang zoo verwend, verbasterd en bedorven niet is, als haar verweten wordt door sommige zwartgallige zwaarhoofden.’²⁷⁴ Over zijn uitgave van De Decker schreef hij:

Ik bedroog mij niet in mijne vooronderstelling bij de aankondiging dezer vernieuwde uitgave der gedichten van De Decker, dat ieder hoogschatter der werken des braven dichters dezelve met welgevallen te gemoet zien niet

²⁷¹ Van Kampen wordt in 1829 aangesteld als hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde en vaderlandse geschiedenis aan het Amsterdamse Athenaeum Illustre. Hij is de opvolger van Van Cappelle.

²⁷² Zie het ‘voorberigt’ in deel 1.

²⁷³ Zie ook Rock 2010, p. 288-291.

²⁷⁴ De Decker 1827, p. vi.

alleen, maar ook naar vermogen door deelneming en verspreiding in zijn kring bevorderen zou.²⁷⁵

In 1828 bracht hij een heruitgave uit van *De Ystroom* van Antonides van der Goes, oorspronkelijk verschenen in 1671. Witsen Geysbeek was een groot bewonderaar van Antonides van der Goes en beschouwde hem als ‘den grootsten en oorspronkelijksten Nederlandschen dichter der geheele zeventiende eeuw’.²⁷⁶ Ook in zijn eerder genoemde *Woordenboek* gaf hij een lovende beschrijving van deze zeventiende-eeuwse dichter. Hetzelfde jaar bracht hij eveneens de volledige dichtwerken van Cats opnieuw uit. Daarover meer in de paragraaf over ‘minder bedeeden’. De editeurswerkzaamheden van Witsen Geysbeek waren vooral bedoeld om oude teksten opnieuw beschikbaar te stellen voor het publiek, vooral met oog op het praktisch nut van deze werken, waaronder hij het bevorderen van vaderlandsliefde verstond.²⁷⁷ De verschillende uitgaven van Witsen Geysbeek waren dan ook bestemd voor een brede doelgroep. Het betrof geen kostbare uitgaven, maar simpel uitgevoerde edities, die voor velen betaalbaar konden zijn.

Veel van de edities van zeventiende-eeuwse auteurs die verschenen danken hun ontstaan aan de behoefte om het Nederlandse publiek hiermee (opnieuw) bekend te maken. Een belangrijke reden hiervoor was de gedachte dat de zeventiende-eeuwse literatuur uitdrukking gaf aan de nationale identiteit (zie hiervoor ook hoofdstuk 4). Door de eerder genoemde herwaardering van de vaderlandse cultuur was de behoefte aan de beschikbaarheid van deze oude werken in de loop van de negentiende eeuw toegenomen. Herhaaldelijk werden dan ook pogingen ondernomen om het publiek bekend te maken met de belangrijkste auteurs uit deze periode. Ik wijs nog op twee voorbeelden, namelijk een editie van P.C. Hoofts *Historiën* en Lulofs’ *Vondel*-uitgave.

In de jaren twintig geven de hoogleraren Siegenbeek, Van Cappelle en Simons een nieuwe editie uit van *Nederlandsche historiën* van Hooft, voorzien van aantekeningen. In de voorrede lichtten ze toe dat de uitgave vooral bestemd was om meer mensen, niet uitsluitend geleerden, bekend te maken met dit in hun ogen belangrijke werk. ‘Geen boek derhalve verdient meer den toegang tot beschaafde kringen, nu de geest des volks, uit zijne sluimering opgewekt, op nieuw [sic!] begint te herleven, en de beoefening onzer geschiedenis, meer nog dan voorhenen, tot de burgerlijke pligten behoort’.²⁷⁸ Een nieuwe becommentarieerde uitgave was gewenst,

²⁷⁵ De Decker 1827, p. vi.

²⁷⁶ Van der Goes 1828, p. v.

²⁷⁷ Rock 2010, p. 289.

²⁷⁸ Zie Hooft 1820-1824, dl. 1, p. iii

want het werk was volgens de hoogleraren voor velen niet meer goed te begrijpen. Ze wensten het boek ‘van de schrijftafel der geleerden, te brengen in veler handen, ten einde zijne voortreffelijke inhoud meer algemeen bekend worde, en tot voedsel verstrekke voor den toenemenden lust tot vaderlandsche overdenkingen.’²⁷⁹

In 1830 publiceerde hoogleraar Lulofs *Drie proeven van opheldering over den grootsten der oud-nederlandsche dichters, J. van den Vondel*. Vondel moest volgens Lulofs weer verstaanbaar worden gemaakt voor het publiek, want niet iedereen kon het werk van Vondel volgens hem goed begrijpen. In dit werk pleitte Lulofs voor een complete heruitgave van het werk van Vondel. Uiteindelijk zou Lulofs één uitgave van enige gedichten van Vondel maken, daar bleef het bij. Dit deel verscheen in 1838. Lulofs wees in de titel op het publiek dat hij voor ogen had. De titel luidt: *J. van den Vondel, door geschiedkundige inleidingen, omschrijving in proza en aantekeningen, in eenige zijner kleinere gedichten opgehelderd. Een boek voor het Algemeen en als proeve om dien Prins onzer oude Dichters ook voor min geletterden verstaanbaar te maken.*

Studerend publiek

Met de oprichting van de diverse leerstoelen Nederlands vanaf 1797 ontstond de behoefte aan studiemateriaal. De Nederlandse taal- en letterkunde was een nieuw vakgebied aan de universiteit en lesmateriaal was nog niet voorhanden.²⁸⁰ Diverse hoogleraren namen zelf initiatief tot het vervaardigen van handboeken ten behoeve van hun onderwijs en publiceerden literair-historische overzichten en bloemlezingen uit de vaderlandse literatuur, maar ook werken gericht op welsprekendheid en de Nederlandse taal.

Het voortouw werd genomen door de eerste hoogleraar Nederlands, Matthijs Siegenbeek. In 1799 publiceerde hij *Proeven van Nederduitsche welsprekendheid, ten gebuike bij zijne lessen*. Het onderwijs in de Nederlandse taal- en letterkunde hield destijds vooral retoricaleer in en Siegenbeek had voor zijn leerlingen een selectie gemaakt uit de werken van de oude meesters die zijn studenten tot voorbeeld konden nemen. Eveneens had hij voor zijn studenten een *Kort begrip* opgesteld, een ‘opstel’ zoals Siegenbeek het zelf noemde over de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Pas in 1826 zou dit opstel in druk verschijnen onder de titel *Beknopte geschiedenis der*

²⁷⁹ Ibidem, p. iv.

²⁸⁰ Vis 2004, p. 15-34.

Nederlandsche letterkunde, een handboek dat overigens, zoals gezegd, niet uitsluitend bedoeld was voor het academisch onderwijs.

In 1806 publiceerde Siegenbeek zijn *Proeven van Nederduitsche dichtkunde uit de zeventiende eeuw*. Dit werk bestond uit fragmenten uit het werk van Hooft, Vondel, Huygens, De Decker, Brandt en Antonides van der Goes, die dienden als voorbeelden van welsprekendheid voor zijn studenten. In de voorrede schreef hij dat het werk in eerste instantie bestemd was voor zijn studenten, maar hij hoopte dat ook andere mensen zijn *Proeven* gingen lezen en dat de lust voor het lezen en bestuderen van de eigen auteurs uit het verleden met dit werk werd aangewakkerd en zou toenemen.

Ook Lodewijk Visscher, die als hoogleraar Nederlandse taal en letterkunde te Brussel was aangesteld, bracht meerdere werken uit bestemd voor zijn studenten. Tussen 1820 en 1822 publiceerde hij zijn driedelige *Bloemlezing uit de beste schriften der Nederlandsche dichters van de 13de tot en met de 18de eeuw* ten behoeve van zijn onderwijs aan de universiteit te Brussel. Het werk werd voorafgegaan door een ‘Geschiedkundig overzicht der Nederlandsche letterkunde, in de 13de, 14de, 15de en 16de eeuw’, daarna volgt de bloemlezing. Uit zijn keuze blijkt duidelijk dat hij zijn studenten niet alleen van de Noord-Nederlandse, maar ook van de Zuid-Nederlandse letterkundige verdiensten in vroeger eeuwen op de hoogte wilde stellen.

Ruim tien jaar later, in 1835, toen Visscher als hoogleraar aangesteld was aan de Utrechtse universiteit, verscheen van zijn hand een bloemlezing die diende als handboek voor zijn onderwijs, *Bijdragen tot de oude letterkunde der Nederlanden*. Dit keer had hij zich beperkt tot de oude Nederlandse letterkunde, want ‘Jonge lieden evenwel hadden veel moeite zich deze overblijfsels der oudheid aan te schaffen; want zij worden slechts in kostbare uitgaven, of wel in werken van gemengden aard, genootschappelijke jaarboeken en andere tijdschriften aangetroffen, zoodat eene vereeniging der voornaamste stukken zonder groote kosten niet mogelijk was.’²⁸¹ Visscher constateerde een toenemende interesse in de oudere middeleeuwse schrijvers, veroorzaakt door de groeiende belangstelling voor de vaderlandsche letteren. Het werk bevatte fragmenten uit onder meer *Reinaert de Vos*, *Floris en Blanchefleur*, *Karel en Elegast* en keuzes uit het werk van onder andere Van Maerlant, Van Velthem en Jan van Brederode.

Ook de hoogleraren Schrant, Van Kampen, Meijer en Lulofs publiceerden werken over de Nederlandse taal en letteren die mede bestemd waren voor hun onderwijs. Voorbeelden zijn de al eerder genoemde bloemlezingen van Schrant en Van Kampen. Lulofs brengt in 1820 zijn *Nederlandsche redekunst, of*

²⁸¹ Visscher 1835, p. i-ii.

grondbeginselen van stijl en welsprekendheid voor Nederlanders uit, een handleiding voor zijn colleges welsprekendheid. Hij maakte hierbij gebruik van onder meer de literaire werken van Hooft en Vondel en uit de eigen tijd Tollens, Helmers en Bilderdijk. Enkele andere werken die hij voor (onder meer) het onderwijs vervaardigd heeft waren zijn z'n al eerder genoemde *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde* uit 1845 en *De declamatie, of de kunst van declaméren en recitéren en van de mondelijke voordragt of uiterlijke welsprekendheid in het algemeen* uit 1848.²⁸²

Gerrit Johan Meijer, hoogleraar te Leuven, bracht meerdere werken uit gericht op de Nederlandse taal, zoals zijn *Grammaire hollandaise, à l'usage des athénées et collèges* uit 1820. Bestaande grammatica's voldeden volgens hem niet voor zijn publiek: de zuidelijke Nederlanders. Het werk van Weiland bijvoorbeeld achtte hij ongeschikt voor zijn onderwijs: te beknopt en te weinig voorbeelden. Ook het werk van Rudolph van der Pijl, *Grammaire hollandaise pratique: à l'usage des étrangers, et principalement des françois, qui veulent apprendre cette langue* uit 1815 was voor volgens Meijer niet goed bruikbaar: warrig, tegenstrijdig en met onzorgvuldig gekozen thema's en voorbeelden.²⁸³ Naast deze nieuwe grammatica bracht Meijer in de jaren twintig ook twee leesboeken uit, bestemd voor het openbaar onderwijs in het zuiden.

In het algemeen ziet men in de boeken die hoogleraren schrijven voor hun academisch onderwijs iets andere tendensen dan in de wat algemenere werken. De hoogleraren uit het zuiden richten zich met name op de veronderstelde onkunde over het Vlaamse verleden. Voor beide groepen geldt dat zij Middeleeuwen en zeventiende eeuw gelijke aandacht gaven. Dat zij het literaire erfgoed van cruciaal belang vinden voor de maatschappij, is inherent aan hun functie.

Vrouwelijk publiek

Vereert Gij mijn werk met uwe goedkeuring, dan zullen zeker bekwamer Schrijvers zich aangemoedigd zien, om hunne kunde en vlijt insgelijks te besteden, zoo aan de opsporing, als tot de meerdere bekendmaking der waarde van andere verdienstelijke Nederlandsche geleerde en kunstige Vrouwen, waarvan de nagedachtenis maar al te zeer verwaarloosd is, en in welk bevallig

²⁸² Zie voor meer informatie over Lulofs declamatieleer: Van den Berg 1984, i.h.b. p. 164-166.

²⁸³ Meijer 1820; zie de 'Préface' voorafgaand aan het werk.

vak de roem der Nederlanders boven dien van alle andere Volken zoude kunnen gehandhaafd worden.²⁸⁴

Aldus sprak Jacobus Scheltema het vrouwelijk deel van het publiek toe tijdens een openbare vergadering van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* te Leiden in 1808. Scheltema hield een redevoering over Anna en Maria Tesselschade en richtte zich meerdere keren expliciet tot het vrouwelijk publiek en hoopte op hun goedkeuring. Scheltema's redevoering verscheen hetzelfde jaar ook in druk. Hij beoogde met zijn redevoering meer interesse op te wekken voor vrouwen uit het verleden en hoopte tevens het vrouwelijk publiek over te kunnen halen de buitenlandse boeken terzijde te leggen en de eigen auteurs te gaan lezen.

Ruim een decennium later publiceerde Scheltema opnieuw een werk waarin hij hoofdzakelijk een vrouwelijk publiek aansprak. Hij bezorgde in 1820 een uitgave van Cats bestemd voor vrouwen getiteld *Jacob Cats aan Neerlands jufferschap*. Dit werk was opgedragen aan het ‘Dordsche Jufferschap’ en betreft een bloemlezing uit de werken van Cats.

Scheltema was uniek in het aanspreken van een vrouwelijk publiek. Dit gebeurde nagenoeg niet. Een werk dat strikt genomen buiten mijn periode valt, maar dat ik in dit verband toch wil noemen is een bloemlezing uit in de jaren vijftig van de negentiende eeuw. Het betreft een bloemlezing samengesteld door boekverkoper en letterkundige Abraham Jakob van der Aa, auteur van onder meer *Biographisch woordenboek der Nederlanden* en *Nieuw biographisch, anthologisch en critisch woordenboek van Nederlandsche dichters*. In 1856 publiceerde hij *Parelen uit de lettervruchten van Nederlandsche dichters*. In de voorrede schreef hij:

Meer er op uit zijnde, om te behagen, dan om beroemd te worden, hebben de vrouwen er zich steeds op toegelegd, om nog eene eigenschap te voegen bij die, welke uitsluitend haar deel zijn; en van SAPPHO af tot op onze dagen, hebben zij ons overtuigend bewezen, dat het letterkundig genie geenszins een uitsluitend voorregt der mannen is. [...] Ook de Nederlandsche vrouwen zijn daarin niet achterlijk gebleven. Terwijl de Geschiedenis des Vaderlands ons over de kloeke daden onzer heldinnen doet verbaasd staan, ruischt de dichtkunst ons de liefelijke zangen onzer Nederlandsche Saffo's tegen.²⁸⁵

²⁸⁴ Scheltema 1808, p. v-vi.

²⁸⁵ Van der Aa 1856, p. v-vi.

Van der Aa bood het werk in het bijzonder aan het ‘Schoone geslacht’ aan. Hij hoopte dat de bloemlezing zou bijdragen aan een grotere kennis van de Nederlandse schrijfsters. Hij nam vooral veel achttiende- en negentiende-eeuwse dichters op, onder wie Elisabeth Hoofman, Petronella Moens en Elisabeth Maria Post en uit vroegere tijden onder meer Anna en Maria Tesselschade, Margareta van Godewijck en Elisabeth le Petit uit de zeventiende eeuw.

Naast bovengenoemde voorbeelden zijn bij mij geen andere werken bekend die specifiek bedoeld zijn voor vrouwelijke doelgroep.

Een publiek van minder bedeelde

In 1828 verscheen in de *Vaderlandsche letteroefeningen* een recensie van een werk getiteld *Gedichten van C. van Baerle, J. van der Burgh, J. van Heemskerk, L. Reael, Anna en Maria Tesselschade Visscher*, een verzameling van teksten van de hand van Dirk Groebe. De recensent was enthousiast over de uitgave, mede omdat het een goedkope uitgave betrof. Volgens hem zouden hierdoor meer mensen in aanraking komen met bekende en minder bekende vaderlandse auteurs.²⁸⁶

Onder meer van het werk van Jacob Cats verschenen enkele goedkope uitgave. Dit hing samen met het feit dat Cats beschouwd werd als een dichter die voor iedereen verstaanbaar is. Hij werd neergezet als volksoepvoeder en dus werd het belangrijk gevonden dat veel mensen zijn werk konden lezen.²⁸⁷ Een voorbeeld is de uitgave van de werken van Jacob Cats die Witsen Geysbeek eind jaren twintig uitbracht. In het voorwoord schreef hij:

De werken van Cats zijn dus, naast den Bijbel; in ieders handen; velen onder de geringere standen bezitten geen anderen boekschat dan deze beide handboeken des godsdienstigen en burgerlijken levens, en hebben mogelijk in hun geheele leven geen boek meer met belangstelling gelezen dan deze beiden; en gelijk men ten aanzien der Heilige Schriften uitgaven bewerkstelligd heeft naar ieders behoefte, smaak en zinnelijkheid, even zoo heeft men gehandeld in het verkrijgbaar stellen van Cats voor iedereen; er zijn kostbare deelenrijke prachtuitgaven voorhanden, met fraaije platen, en vervolgens, als bij voor de onderscheiden standen der maatschappij juist berekende overgangen, eene schier ontelbare menigte minder geldige drukken, tot zelfs op zeer gemeen papier met groteske houtsneefiguren toe, waaraan

²⁸⁶ Anon. 1828a.

²⁸⁷ Zie ook hoofdstuk vier.

zelfs de behoeftigste inwoner van Nederland zijne weinige bespaarde penningen nog met genoeg besteedt.²⁸⁸

Ondanks dat het werk van Cats wijde verspreiding kende, waren weinigen volgens Witsen Geysbeek in het bezit van zijn volledig werk, omdat dit vaak te prijzig was. Mensen kwamen daardoor niet in aanraking met zijn minder bekende werken. Om die reden had hij ervoor gekozen een versie op de markt te brengen van Cats' complete dichtwerken die voor iedereen betaalbaar was, een 'vernieuwde uitgave voor het algemeen'. Het was volgens hem zelfs het goedkoopste werk van deze omvang in heel Europa.²⁸⁹

Soms werd een werk zowel in een luxe als een goedkope uitgave gedrukt. Matthijs Siegenbeeks *Keur van dichterlijke zedelessen, voornamelijk uit J. Cats*, bijvoorbeeld verscheen zowel in een dure als in een goedkope uitgave.²⁹⁰

Daarnaast waren ook bloemlezingen in trek bij het publiek. Op deze manier kon men kennis nemen van het werk van uiteenlopende auteurs zonder een verzameling aan te leggen van dure boeken.²⁹¹ Visscher wees in zijn al eerder genoemde *Bijdragen tot de oude letterkunde der Nederlanden* uit 1835 op het feit dat met dit werk mensen in staat werden gesteld teksten tot zich te nemen die normaal alleen in dure uitgaven op de markt verschenen. Een ander voorbeeld is de driedelige bloemlezing van Van Kampen. Van zijn *Bloemlezing uit Nederlandsche prozaschrijvers van de zestiende tot de negentiende eeuw* verscheen zowel een dure als een goedkope versie. De bloemlezing werd meerdere keren bewerkt en herdrukt in de negentiende eeuw.²⁹² In 1847 besloot uitgever Bohn tot het uitbrengen van een 'verkorte uitgave' van de bloemlezing. De opzet van de bloemlezing veranderde niet, maar wel werden diverse fragmenten geschraapt. Hierdoor kon de bloemlezing op de markt komen in een meer handzaam formaat en tegen een lagere prijs.

Bovengenoemde voorbeelden betreffen slechts enkele van de goedkopere uitgaven die in de eerste helft van de negentiende eeuw op de markt kwamen. Door middel van bloemlezingen en goedkope uitgaven werden ook de 'minder bedeelden' in staat gesteld kennis te nemen van het literaire erfgoed, maar ook van de eigentijdse literatuur. De doelgroep wordt dan ook vaak expliciet vermeld in de voorwoorden of zelfs in de ondertitels.

²⁸⁸ Cats 1828, p. viii.

²⁸⁹ Ibidem, p. ix.

²⁹⁰ Zie hierover meer in hoofdstuk vier, de paragraaf over de zedekundige werken van Jacob Cats.

²⁹¹ Kuitert 1993, p. 81.

²⁹² Zie voor de drukgeschiedenis van deze bloemlezing: Kuitert 1993.

Jong publiek

Ook voor jongeren werden speciale uitgaven over het literaire verleden gemaakt. Het betrof vaak werken die (ook) gebruikt werden in het schoolonderwijs. Begin negentiende eeuw nam de aandacht voor de eigen taal en letteren in het basisonderwijs toe. Dit was onder meer te danken aan Mathijs Siegenbeek die in zijn ‘Betoog van den rijkdom en de voortreffelijkheid der Nederduitsche taal’ een pleidooi had gehouden voor beter onderwijs in de eigen taal.²⁹³ De reden voor dit pleidooi was de veronderstelde toenemende verbastering van de Nederlandse taal. Hij weet de verbastering aan het gebruik van uitheemse woorden en uitdrukkingen, uit onder meer het Frans en Duits. De beoefening van de Hoogduitse letterkunde, de vele vertalingen die gretig aftrek vonden op Nederlandse bodem, de bekendheid met de Franse taal en het gebruik van bastaardwoorden hadden volgens de hoogleraar verbastering in de hand gewerkt. Door onder meer onderwijs in de eigen taal, lees- en leerboeken in de eigen taal, en eigen woordenboeken kon het verval worden tegengegaan, aldus Siegenbeek.

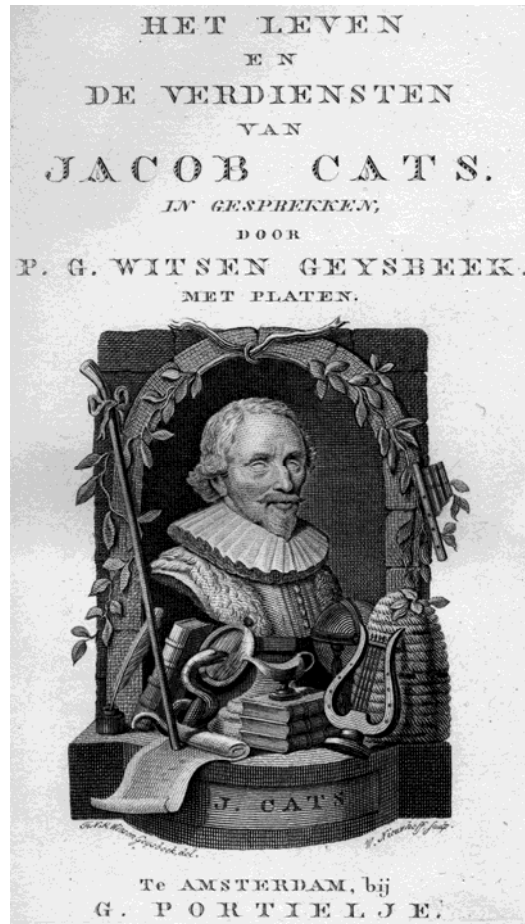
In de loop van de negentiende eeuw verschenen voor het onderwijs de nodige werken over de Nederlandse taal en literatuur. Siegenbeek zelf publiceerde in 1810 het al eerder genoemde didactisch leesboek voor ‘gevorderde leerlingen’ *Keur van dichterlijke zedelessen, voornamelijk uit J. Cats*. Er verschenen meer van dergelijke leesboeken, waarbij ook voor de jeugd Cats geliefd was. Ook bij deze doelgroep was dat vooral te danken aan het zedekundig hooggeachte karakter van zijn werk.²⁹⁴ Witsen Geysbeek benadrukte dat in zijn *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats, in gesprekken* uit 1829. Witsen Geysbeek schreef dat zijn uitgave niet zozeer bedoeld was voor kinderen, want Cats schreef niet voor kinderen, maar voor ‘jonge lieden’ in de leeftijd van zestien tot achttien jaar. Aan de hand van gesprekken wilde hij Cats’ zedelijke lessen overbrengen op de lezer.

Er verschenen ook bloemlezingen uit meerdere eeuwen van de Nederlandse literatuur bestemd voor jongeren. Een voorbeeld hiervan is het werk van onderwijzer Gerrit Engelberts Gerrits uit 1828 *Schoonheden uit de Nederlandsche dichters der xviide, xviiiide en xixde eeuw. Voor mijne jeugdige landgenooten*, gericht op het verspreiden van ‘godsvrucht, zedelijkheid en vaderlandsmin’. De voorbeelden uit dit werk waren niet alleen gekozen vanwege de didactische boodschap, maar ook

²⁹³ Siegenbeek 1810.

²⁹⁴ Zie Verkruijsse 2002.

vanwege hun 'sierlijkheid, welsprekendheid en bekoorlijkheid'. Aan de hand voorbeelden hoopte Engelberts Gerrits de smaak en stijl van de lezer te verbeteren.

Titelpagina *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats* van de hand van P.G. Witsen Geysbeek uit 1829 (exemplaar uit privé-collectie)

In hetzelfde jaar publiceerde onderwijzer Petrus van Genabeth eveneens een bloemlezing voor jongeren onder de titel *Zede- en letterkundige lessen, of bloemlezing uit Nederlandsche dichters en prozaschrijvers, ten dienste der Athenaea, kollegien en bijzondere gestichten van opvoeding*. Van Genabeth beoogde een soortgelijk doel als Engelberts Gerrits. In het voorbericht schreef hij:

Mijn doel is om nuttig te zijn, – om den jongeling van den beschaafden stand, bij de vorming van zijn hart, liefde tot de deugd, liefde tot het vaderland in te boezemen, en den nationalen geest, op het voorbeeld der Engelschen en

Franschen, meer en meer te helpen aankweken. Daartoe strekken mijne pogingen; en wee het land, waar deze beginselen worden verwaarloosd!....²⁹⁵

Naast leesboeken en bloemlezingen werden er ook literatuurgeschiedenissen uitgebracht speciaal voor jongeren. Voorbeelden hiervan zijn onder andere het werk van de onderwijzers Derk Buddingh en Nicolaas Anslijn. In 1825 publiceerde Buddingh zijn *Aanleiding tot de kennis der letterkundige geschiedenis der Nederlanden*, gebaseerd op de *Beknopte geschiedenis der letteren en wetenschappen* van Van Kampen. In de voorrede van het werk schreef Buddingh dat de geschiedenis bestemd was voor ‘jongelingen’, in het bijzonder voor zijn leerlingen. Kennis van de eigen letterkundige geschiedenis was volgens hem noodzakelijk voor de vorming van smaak en gevoel en zou bovendien de behoefte aan buitenlandse literatuur doen afnemen. Anslijn bracht in 1828 zijn *Schets van de beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde van den hoogleraar Matthijs Siegenbeek*, een geschiedenis gebaseerd op, zoals al uit de titel blijkt, het werk van Siegenbeek. In de studie van Gert-Jan Johannes, *Dit moet u niet onverschillig wezen! De vaderlandse literatuur in het Noord-Nederlands voortgezet onderwijs 1800-1900*, worden de implicaties van deze leerboeken nader onderzocht. In het algemeen komt hij tot de conclusie dat in de eerste decennia van de negentiende eeuw het taal- en literatuuronderwijs in het teken stond van vaderlandse gevoelens, nationaal bewustzijn en vaderlandsliefde.

Uit bovenstaande kan worden geconcludeerd dat in de loop van de negentiende eeuw uiteenlopende doelgroepen betrokken werden bij het literaire verleden. Er verschenen geschiedenissen, bloemlezingen en edities voor zowel geleerden als liefhebbers, jong en oud, man en vrouw en voor zowel gefortuneerden als minder bedeelden. Het werd gezien als noodzakelijk voor de natie dat de burgers kennis konden nemen van de vaderlandse schrijvers van vroeger, vooral omdat in hun werk het nationale gevoel aanwezig was. Het lezen van het literaire erfgoed droeg bij aan het verspreiden van de vaderlandse identiteit. Het diende met andere woorden duidelijk een didactisch doel.

Een buitenlands publiek. Nederlandse literatuur over de grens

In hoofdstuk 1 is geconstateerd dat het buitenland in het begin van de negentiende eeuw weinig oog heeft voor de Nederlandse taal en letteren. Rond het midden van de

²⁹⁵ Van Genabeth 1828, p. vii.

jaren twintig kwam hierin verandering. Er werden toen voor het eerst overzichten en bloemlezingen over de Nederlandse literatuur in het Engels, Frans en het Duits gepubliceerd, waardoor ook een buitenlands publiek kennis kon maken met de Nederlandse letterkunde. In deze paragraaf ga ik in op deze vertalingen en op de ontvangst die deze werken kregen in Nederland.

De Nederlandse literatuur in het Engels

Bowring! 'k zie de tijd verdwenen
Toen de worstelstrijd bestond,
En Brittanje in onze vaadren,
Nog de moed der Trompen vond.

Toen het wit van Neerlands kielen
Bij haar blanke rotsen blonk;
En de Theems het lied moest hooren,
Dat ter eer van Ruyter klonk.

Maar zien wij die lauwer schittren
Slechts in 't beeld van vroeger tijd,
Nog bleef ons een heerlijk strijdperk
Aan een schooner roem gewijd.

't Is de Dichtkunst, die haar stralen
Nog in beider boezem schiet,
En wie ook haar gloed versmaadde,
Gij miskent haar glansen niet.

Gader dan de schoonste bloemen
Van mijn vaderlijken grond,
En getuig ter eer der Dichtkunst,
Dat ook hier haar zetel stond.

Deze dichtregels zijn afkomstig uit een gedicht dat de letterkundige Willem de Clercq in 1824 publiceerde om de Engelse geleerde John Bowring te eren.²⁹⁶ Aanleiding voor

²⁹⁶ De Clercq 1824b.

het gedicht is vermoedelijk de verschijning in dat jaar van Bowrings *Batavian anthology*, een Engelstalige bloemlezing van de Nederlandse literatuur. Bowring is daarmee een pionier: niet eerder had iemand het gewaagd een Engelstalige bloemlezing te maken over de Nederlandse literatuur.²⁹⁷

Bowring, geboren in Engeland in 1792, was een koopman die voor zijn werk regelmatig naar het buitenland ging.²⁹⁸ Hij beheerste al op jonge leeftijd diverse talen, waaronder Frans, Italiaans, Portugees en Nederlands. In 1819 en 1820 maakte hij een reis door Spanje, Frankrijk, België, Nederland en Zweden. In alle landen verdiepte hij zich in hun literatuur, en zo leerde hij tijdens zijn verblijf in Nederland de Nederlandse dichtkunst kennen. In 1820 bracht hij een werk uit over Russische dichters, *Specimens of the Russian Poets*, waarin hij schrijft dat Engeland ten onrechte lange tijd niet alleen de Russische, maar ook de Nederlandse literatuur had genegeerd.²⁹⁹ Hij had daarom besloten een Engelstalige bloemlezing van de Nederlandse literatuur samen te stellen, *The Batavian anthology, or specimens of the Dutch poets; with remarks on the poetical literature and language of the netherlands, to the end of the seventeenth century*, dat in 1824 uitkwam. Hij had voor dit werk hulp gekregen van onder meer Bilderdijk, Siegenbeek, Da Costa en De Clercq, die hij in het voorwoord bedankt voor hun support.

De bloemlezing bestaat uit vertalingen van Nederlandse poëzie uit de dertiende tot en met de zeventiende eeuw. In het voorwoord, 'Notice', schrijft Bowring dat hij niet alle auteurs kan behandelen en dat hij zich bij zijn selectie heeft laten leiden door de reputatie van de auteur. Alleen belangrijke auteurs neemt hij op. Hij eindigt zijn 'Notice' met een lijst van schrijvers en werken die hij belangrijk acht.

De bloemlezing wordt voorafgegaan door een inleiding getiteld 'Poetical literature of the Netherlands', waarin hij onder meer ingaat op de geschiedenis van de Nederlandse taal en op de overeenkomsten tussen de Nederlandse en de Engelse taal. Met betrekking op de literatuur wijst Bowring op de vrome geest, 'a high tone of religious feeling', die volgens hem het meest kenmerkende van de Nederlandse literatuur door de eeuwen heen is.³⁰⁰

In deze inleiding probeert hij te verklaren waarom de Nederlandse literatuur zo'n lange tijd genegeerd is door het buitenland. Hij wijst op de vooroordelen over het Nederlandse volk en op het negeren van het bestaan van wat Bowring noemt 'Belgian Poetry'. Hij benadrukt echter ook de desinteresse van de Nederlanders zelf:

²⁹⁷ Zie voor biografische informatie: Kalma 1960; Vincent 1988.

²⁹⁸ Kalma 1960, p. 104.

²⁹⁹ Vincent 1988.

³⁰⁰ Bowring 1824, p. 14.

Many causes have contributed to the neglect of the Dutch writers; and some of those causes have no doubt had their origin in a false estimate of the character of the people, and in their own inattention to their language and literature. A more potent cause, however, has been a real ignorance of the existence of any thing that could put in its claim to the name of Belgian Poetry; and convinced as we are that long arrears are due for our indifference or disregard, we would entreat those whom our little volume may fail to convince, not to cast aside the originals as worthless and intrusive [...].³⁰¹

Na de inleiding volgt de bloemlezing. In chronologische volgorde behandelt hij het werk van diverse auteurs. Voorafgaand aan de Engelse vertaling van fragmenten uit hun werk geeft Bowring enkele feiten over het leven van de desbetreffende auteur. Voorbeelden van auteurs die een plaats krijgen in zijn werk zijn Van Maerlant, Stoke, Bijns, Vos, Cats, Vondel, Hooft en Huygens.

Enkele jaren later, in 1829, publiceerde hij een vervolg op de bloemlezing onder de titel *Sketch of the language and literature of Holland: being a sequel to his Batavian anthology*. Van dit werk werd in hetzelfde jaar een Nederlandse vertaling uitgebracht getiteld *Iets over de Hollandsche Taal- en Letterkunde*. Deze publicaties zijn een gevolg van zijn bezoek aan Nederland en Friesland in 1828. De boekpublicatie werd voorafgegaan door stukken in tijdschriften, onder andere in *Foreign Quaterly Review* en *The Westminster Review*. Ze verschenen ook in Nederlandse vertaling in het tijdschrift *Argus* (1828-1829).³⁰² In 1829 volgde een werk speciaal over de Friese taal en letteren: *Language and literature of Friesland*.

Bowrings inspanningen om de Nederlandse literatuur in de Engelstalige wereld bekend te maken worden gewaardeerd in Nederland. Hij ontving onder andere in 1828 een diploma van het Constanter Genootschap van Leeuwarden voor zijn verdiensten op het gebied van het Fries en in 1829 verkreeg hij een eredoctoraat te Groningen en gouden medaille van Koning Willem I.

Bowring kreeg opvolging in de jaren dertig en veertig van twee auteurs, hoewel bij hen de nadruk vooral ligt op de Nederlandse taal. Enkele jaren later na Bowrings *Sketch* verschijnt in Londen een werk getiteld *The origin of the Dutch: with a sketch of their language and literature*, van de hand van J. Bosworth. Bosworth is vooral geïnteresseerd in de ontwikkeling van de Nederlandse taal en laat aan de hand van voorbeelden van Nederlandse auteurs door de eeuwen heen zien hoe

³⁰¹ Bowring 1824, p. 4-5. Het boek is gedrukt in Londen. Een tweede uitgave volgt in 1825 en wordt in Groningen uitgegeven.

³⁰² Feitsma 1986.

de taal is veranderd. Naast fragmenten geeft hij de lezer ook enige informatie over de auteurs die hij behandelt. De lezer krijgt dus niet uitsluitend informatie over de geschiedenis van de Nederlandse taal, maar ook over de Nederlandse literatuur. Ook het werk van T. Marshall uit 1842, *The Dutch grammar, preceded by a brief sketch of the origin and progress of the Dutch language; embracing a list of the most celebrated Netherlands writers with specimens of some of the Dutch prose authors*, handelt vooral over de Nederlandse taal. Marshall verwijst naar het werk van Bowring en Bosworth, omdat zij de enige twee auteurs zijn die in het Engels hebben geschreven over de Nederlandse taal en literatuur.³⁰³

De Nederlandse literatuur in het Duits

In de eerste decennia van de negentiende eeuw zijn de vroege middeleeuwse geschriften een ondergeschoven kindje in de Nederlandse literatuurgeschiedenis. Jeronimo de Vries besteedde, zoals we zagen, in zijn *Proeve eener geschiedenis der Nederduitsche dichtkunde* nauwelijks aandacht aan deze oude teksten. Hij stond hierin niet alleen. Pas rond 1840 kan er van een hausse aan interesse voor deze teksten Nederlandse letterkundigen gesproken worden.³⁰⁴

Diverse Duitse geleerden waren daarentegen wel geïnteresseerd in deze vroege overblijfselen in schrift, vanuit de gedachte dat het Nederlandse middeleeuwse erfgoed deel uitmaakte van het Germaanse. Jacob Grimm, August Heinrich Hoffmann von Fallersleben en Franz Joseph Mone bestudeerden de oude werken en publiceerden hier met enige regelmaat over. Grimm, vooral geïnteresseerd in volksliederen en sprookjes, verdiepte zich onder meer in de diverse overgeleverde Reinaert de Vos-verhalen en bezorgde in 1834 een uitgave onder de titel *Reinhart Fuchs*.³⁰⁵ Hoffmann von Fallersleben bracht onder meer zijn *Horae Belgicae*³⁰⁶ uit, waarin hij oude teksten uitgaf, zoals *Reinaert de Vos*, *Karel ende Elegast*, *Esmoreit* en diverse volksliederen. Mone publiceert in 1838 een overzicht uit van Nederlandse volksliteratuur, getiteld *Übersicht der Niederländischen Volks-Literatur älterer Zeit*.

Naast werken gericht op de vroegste literatuur verschenen er in de loop van de negentiende eeuw ook publicaties over het literaire erfgoed in het algemeen. De eerste Duitstalige bloemlezingen over de Nederlandse literatuur zagen in de jaren twintig het

³⁰³ Marshall 1842, p. xxvi.

³⁰⁴ Zie voor meer informatie over de waardering van de middeleeuwse literatuur hoofdstuk drie.

³⁰⁵ Zie over deze uitgave Leerssen 2006, p. 75-79.

³⁰⁶ Verschijnt tussen 1830 en 1862. Zie ook Rock 2010, p. 192-200.

licht, twee decennia nadat de Duitser Lodewijk Frederik Christiaan Haug zijn *Brieven uit Amsteldam, over het nationaal tooneel en de Nederlandsche letterkunde* publiceerde. In 1826 bracht Pieter Friedrich Ludwig Christian von Eichstorff zijn *Deutsche Blumenlese aus Niederländische dichtern* op de markt.³⁰⁷ Von Eichstorff is afkomstig uit een Nederlandse familie, maar is geboren in Duitsland. Hij is een leerling van Johannes Kinker, die van 1817 tot 1830 de leerstoel Nederlands bekleedde in Luik.³⁰⁸ In 1821 vertaalde hij *Het graf* van Rhijnvis Feith in het Duits. Voorafgaand aan de uitgave van zijn *Blumenlese* publiceerde hij in 1824 een werkje met Duitse vertalingen van enkele Nederlandstalige gedichten onder de titel *Metrische Übersetzung einiger holländische Gedichte*. In 1826 volgde dan zijn bloemlezing, uitgegeven in Namen en opgedragen aan koning Willem I Von Eichstorff heeft zich voor zijn werk gebaseerd op de geschriften van Van Kampen en Jeronimo de Vries. Hij nam vertalingen op van onder meer Cats, Hooft, Huygens, Bilderdijk, Tollens en niet te vergeten zijn leermeester Kinker, die ruim de helft van het aantal pagina's in de bloemlezing kreeg.

Na zijn bloemlezing verschenen er nog meer introducties in de Nederlandse literatuur in het Duits. In 1828 publiceerde François Xavier Würth-Paquet, docent Nederlands in Luxemburg, een Duitstalige bloemlezing *Holländisches Lesebuch oder auserlesene Sammlung von Aufsätzen aus den besten holländischen Schriftstellern, mit Anmerkungen über die Bedeutung der Wörter und Redensarten*. Tien jaar na de bloemlezing van Von Eichstorff kwam van F.W.V. Mauvillon in 1836 zijn *Auswahl Niederländischer Gedichte. Ins Deutsche übertragen und mit kurzen historischen und biographischen Erläuterungen begleitet von F.W.V. Mauvillon* uit. Mauvillon vertaalde werk van onder meer Cats, Huygens, Onno Zwier van Haren, Bellamy, Feith, Helmers, Bilderdijk en uit recente tijd onder andere Van Dam van Isselt en Withuys.

Twee jaar later, in 1838, volgde een literair-historische studie in het Duits over de Nederlandse literatuur. Friedrich Otto publiceerde *Die Gesammtliteratur Nederlands, oder Leben und Wirken der holländischen Schriftsteller seit dem dreizehnten Jahrhundert bis auf unsere Zeit*. Dit werk is gebaseerd op het driedelig handboek van Van Kampen. Otto was verbonden als docent in Westerse taal- en letterkunde aan de Universität Erlangen en had een jaar eerder al een geschiedenis geschreven over de Russische literatuur. Zijn werk over de Nederlandse literatuur

³⁰⁷ Zie over Von Eichstorff en zijn *Blumenlese* ook: Janssens & Steyaert, p. 389-392

³⁰⁸ Johannes Kinker had het niet gemakkelijk als hoogleraar Nederlands te Luik, waar een sterk anti-Hollandse houding heerste. Zie voor meer informatie over Kinker en zijn leerstoel: Janssens & Steyaert, p. 184-189. Zie voor meer informatie over ‘Tandem’: Janssens 2005, p. 201-204; Janssens & Steyaert, p. 190-195

werd door koning Willem I gewaardeerd, die hem beloonde met een gouden medaille.³⁰⁹ Tot slot wijs ik nog op een werk dat in 1845 verscheen van de hand van Carl Ludwig Philipp Tross. Het is een bloemlezing, getiteld *Bato: Blumenlese holländischer Gedichte älterer und neuerer Zeit; nebst einer Zugabe von G.H. van Senden*. Tross zou enkele jaren later, in 1850, ook een tweedelig woordenboek Nederlands-Duits, *Neues holländisch-deutsches Wörterbuch*, uitbrengen.

De Nederlandse literatuur in het Frans

In de tijd van het Verenigd Koninkrijk ontstond het verlangen om ook de Franstaligen van de nieuwe natie bekend te maken met de Nederlandse literatuur, die gepresenteerd werd als de literatuur van noord én zuid.³¹⁰ In het zuiden was nog veel weerstand tegen het gebruik van het Nederlands en kennis van de Nederlandse literatuurgeschiedenis was nauwelijks aanwezig. Om hierin verandering te brengen verschenen er tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk diverse bloemlezingen en handboeken in het Frans. Hoogleraar Visscher publiceerde in 1820 een Franstalige bloemlezing: *Mélanges de poésie et de littérature des Pays-Bas*.

Enkele jaren later, in 1823, bracht Jean François Xavier Würth, een leerling van Johannes Kinker, het eerste Franstalige handboek over de Nederlandse literatuur uit, *Cours préparatoire à l'étude de la littérature Hollandaise*. Kinker had behoefte aan een dergelijk handboek voor zijn colleges en vond Würth bereid dat samen te stellen.³¹¹ Würths handboek is een belangrijk werk in die tijd. Würth wilde door middel van dit werk aantonen dat het Nederlands een cultuurtaal is. Hij nam geen Vlaamse auteurs op, in tegenstelling tot Visscher. Würth beschouwde het Vlaams niet als een cultuurtaal; daarvoor was volgens hem het Vlaams, in tegenstelling tot het Nederlands, te onbeschaafd. Würth wilde met zijn werk de waardering voor de Nederlandse taal doen toenemen, in de hoop dat het verzet tegen de taalpolitiek van de koning zou verminderen en de liefde voor het vaderland, het Verenigd Koninkrijk, zou groeien.

Voor zijn handboek baseerde Würth zich, bij afwezigheid van een Franstalig voorbeeld, op het werk van Siegenbeek, De Vries en Van Kampen. Würth wees erop dat de eenheid tussen noord en zuid al eeuwenlang bestond. Hij benadrukt het gezamenlijke beginpunt (de middeleeuwen) van de literatuur. Hij probeerde ook een

³⁰⁹ Dit wordt vermeld in *Deutsche Vierteljahrs Schrift*. Drittes Heft, 1839, p. 355.

³¹⁰ Janssens & Steyaert 2008, i.h.b. hoofdstuk 5: Schrijven aan een vaderland.

³¹¹ Ibidem, p. 345-369.

scheiding aan te brengen tussen het Frans dat gesproken werd in Frankrijk en dat in de zuidelijke provincies. Op die manier werd het voor hem mogelijk te wijzen op de negatieve invloeden van de Franse taal op de Nederlandse taal, zonder de Franstaligen in het koninkrijk voor het hoofd te stoten. Twee jaar na zijn *Cours* publiceerde Würth opnieuw een werk over de Nederlandse literatuur, eveneens bestemd voor het onderwijs. Zijn *Leçons Hollandaises de littérature et de morale* dienden hetzelfde doel als zijn eerste werk, namelijk het Nederlands als cultuurtaal propageren. Dit keer voorzag hij de lezer niet van historische informatie; de teksten uit *Leçons* waren vooral bedoeld voor taalverwervingsdoeleinden.

In de periode van het gezamenlijk koninkrijk verschenen meer Franstalige werken over de Nederlandse literatuur, bestemd voor het onderwijs. Daarnaast werden ook werken uitgebracht zonder onderwijsdoeleinden, bestemd voor een meer algemeen publiek, bijvoorbeeld de vertaling die J.H. Lebrocqy in 1827 uitbracht van Siegenbeeks *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, getiteld *Précis de l'histoire littéraire des Pays-Bas*. Een jaar later publiceerde Louis-Vincent Raoul zijn *Leçons de littérature hollandaise*, dat bestaat uit een korte literair-historische schets, een tweedelige bloemlezing uit Nederlandse auteurs voorzien van biografische informatie over de schrijvers. Hij wilde met dit werk het Franstalig publiek kennis laten nemen van de schoonheden van de Nederlandse literatuur, zoals hij in de inleiding schreef. Tegelijkertijd ondersteunde hij met zijn *Leçons* de nationalistische politiek van Willem I, door veel patriottische gedichten op te nemen.³¹²

De werken hierboven zijn vooral gericht op de Franstaligen in het koninkrijk. Er verscheen ook een Franstalige geschiedenis over de Nederlandse literatuur, die zich meer op de Franse lezer buiten de eigen grenzen richt. Jan van 's Gravenweert publiceerde in 1830 zijn *Essai sur l'Histoire de la Litterature Neerlandaise*. Frankrijk had volgens hem te weinig oog voor de Nederlandse literatuur, die daardoor door de Fransen miskend wordt. Inhoudelijk voegde Van 's Gravenweert niets toe aan de bestaande overzichten over de Nederlandse literatuur. Het werk is volgens Janssens en Steyaert dan ook vooral bijzonder, omdat het de eerste oorspronkelijke en substantiële Franstalige literatuurgeschiedenis is, zonder ingevlochten bloemlezing.³¹³

³¹² Voor meer informatie over Raoul en zijn *Leçons*: Janssens & Steyaert 2008, p. 393-397.

³¹³ Voor meer informatie over Jan van 's Gravenweert en zijn *Essai sur l'Histoire de la Litterature Neerlandaise*: Janssens en Steyaert 2008, p. 397-402.

Ontvangst in de Nederlandse literaire kritiek

In de literaire kritiek werd de buitenlandse aandacht over het algemeen positief gewaardeerd. Men was van mening dat via deze werken de Nederlandse literatuur meer bekend zou worden in het buitenland. ‘Dankbaar ontvangen wij iedere poging om onze schoone Taal- en Letterkunde ook bij den Buitenlander, die te lang, wat hij niet kende, spoorloos verachtte, in en wel verdiend aanzien te brengen’, schreef een criticus die het werk van Eichstorff besprak in de *Recensent, ook der recensenten*.³¹⁴ Een recensent van Bowrings *Batavian anthology* meende dat dankzij deze bloemlezing de Nederlandse literatuur kon gaan wedijveren met die van andere naties.³¹⁵

Naast positieve reacties waren er ook enkele kritische besprekingen. Würth bijvoorbeeld kreeg in het tijdschrift *Algemeen Letterlievend Maandschrift* commentaar op de selectie van dichters in zijn *Cours préparatoire*. De keuze was volgens de recensent gebrekkig.³¹⁶ Vooral in het Franstalige gedeelte van Zuid-Nederland werd veel kritiek geuit op zijn werk. Würth werd onder meer aangevallen vanwege zijn anti-katholieke houding en zijn denigrerende houding ten opzichte van het Frans.³¹⁷

Ook op het werk van Bowring werd kritiek geuit. Een criticus van *De recensent, ook der recensenten* prees de onpartijdigheid van Bowring, maar vond tevens dat hij niet overal recht doet aan het Nederlandse volk en karakter.³¹⁸ Hoogleraar Lulofs had eveneens commentaar op Bowring, dat hij uiteenzet in zijn *Toelichtingen en bedenkingen op dr. John Bowring's aanmerkingen over onze Nederlandsche Letterkunde* uit 1829. Diverse kritiekpunten van Bowring op de Nederlandse literatuur zijn volgens Lulofs te voorbarig en vermoedelijk te wijten aan het feit dat Bowring geen ‘native speaker’ is. Lulofs gaat uitvoerig in op diverse opmerkingen van Bowring over Nederlandse auteurs, onder meer over Vondels gebrek aan wijsgerigheid, en de belangstelling in Nederland voor de eigen literatuur. Ook spreekt hij Bowring tegen in zijn bewering dat van de oud-Duitse taaltakken de

³¹⁴ Zie Anon. 1827a. Het werk wordt dat jaar ook besproken in onder andere de *Vaderlandsche letteroefeningen* en *Algemeen letterlievend maandschrift*.

³¹⁵ Anon. 1828b.

³¹⁶ Anon. 1823a.

³¹⁷ Janssens & Steyaert geven in hun *Het onderwijs van het Nederlands in de Waalse provincies en Luxemburg onder koning Willem I (1814-1830)* een uitvoerige samenvatting van een recensie uit *Courrier de la Meuse*, waarin de recensent weinig heel laat van Würths werk, zie Janssens & Steyaert 2008, p. 360-362.

³¹⁸ Anon. 1830a.

Nederlanders het kleinste deel aan volksletterkunde heeft overgehouden. Volgens Lulofs is dit niet het geval. Veel oude teksten zijn volgens hem nog niet ontdekt. Lulofs is het wel met Bowring eens dat Nederlanders vaak het middelmatige de hemel in prijzen, maar dit is volgens hem niet uitsluitend eigen aan het Nederlandse volk.

Hoe in het buitenland werd gereageerd op de werken is door mij niet onderzocht. Wel is in de *Algemeene konst- en letterbode* van 1828 een fragment opgenomen van een recensie over het werk van Eichstorff uit de *Leipziger Litteratur Zeitung* van 21 augustus. De recensent verklaart dat de dichtkunst in Duitsland weliswaar al een eeuw een bloei doormaakt, maar dat Nederland al een eeuw eerder een literaire bloei heeft gekend. De recensent is zeer te spreken over de bloemlezing en raadt deze aan bij alle liefhebbers van poëzie. De recensent van de *Letterbode* had met veel genoegen kennis genomen van deze recensie:

Meer en meer zoo in wetenschappen als in letterkunde begint de vreemdeling de verdiensten der Nederlanders te waarden, en dank zij allen, die even als de uitgever dezer Bloemlezing tot meer algemeene bekendmaking der lettervruchten van Neêrlands grond het hunne bijdragen!³¹⁹

Geconcludeerd kan worden dat het buitenland in de loop van de negentiende eeuw via Engelstalige, Duitstalige als Franstalige overzichten kennis kon nemen van het Nederlandse literaire erfgoed. In de Nederlandse kritiek werd dit als positief ervaren. Het droeg bij aan het toenemende zelfvertrouwen in de eigen literatuur, zoals eerder de geringe aandacht van het buitenland bijgedragen had aan de negatieve waardering voor de eigentijdse literatuur.

Samenvattend

Via tijdschriften, genootschappen en losse publicaties werd in de eerste helft van de negentiende eeuw het literaire erfgoed verspreid onder een brede laag van de bevolking. Vooral de zeventiende-eeuwse schrijvers waren in trek bij redenaars, schrijvers en editoren. Dit is te verklaren vanuit de rol die de vroegere vaderlandse schrijvers kregen toebedeeld in het opkomend nationalisme in de eerste decennia. De negentiende-eeuwse letterkundigen waren van mening dat de vaderlandse identiteit het beste tot uitdrukking kwam in de werken van de auteurs uit de Gouden Eeuw. Via

³¹⁹ *Algemeene konst- en letterbode* 1828, dl. 1, p. 14-15.

het lezen van deze oude meesters zou deze kunnen worden overgebracht op de burgers. Het erfgoed droeg met andere woorden bij aan de nationale beschaving van het volk en diende dus een duidelijk didactisch doel.

De oude schrijvers werden tevens ingezet om de Nederlanders te wijzen op een groots vaderlands verleden, om op die manier het gevoel van achteruitgang tegen te gaan: ooit was de natie groot. De buitenlandse vertalingen die in de loop van de jaren twintig verschenen, werden ingezet voor hetzelfde doel. Waar begin negentiende eeuw het gevoel overheerste dat de Nederlandse literatuur in het buitenland miskend werd en dus internationaal geen rol speelde, zo nam het zelfvertrouwen in de loop van het tweede en derde decennium toe, mede onder invloed van deze vertalingen.